

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“KOMMERSİYA BANKLARINDA MALİYYƏ HESABATLARININ AUDİTİ ÜZRƏ
ANALİTİK PROSEDURLARIN TƏDQIQI”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Həsənov Əlipaşa Həsən oğlu

BAKI – 2021

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **2021-ci il**

**“KOMMERSİYA BANKLARINDA MALİYYƏ HESABATLARININ AUDİTİ ÜZRƏ
ANALİTİK PROSEDURLARIN TƏDQIQI”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 – Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit

Qrup: 424

**Magistrant:
Həsənov Əlipaşa Həsən
oğlu**

_____ **imza**

**Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Babaşirinova Esmira
Məmmədşirin qızı**

_____ **imza**

**Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu**

_____ **imza**

**Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu**

_____ **imza**

BAKI – 2021

Elm andı

Mən Həsənov Əlipaşa Həsən oğlu and içirəm ki, “Kommersiya banklarında maliyyə hesabatlarının auditi üzrə analitik prosedurların tədqiqi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

KOMMERSİYA BANKLARINDA MALİYYƏ HESABATLARININ AUDİTİ ÜZRƏ ANALİTİK PROSEDURLARIN TƏDQIQI

XÜLASƏ

Mövzunun aktuallığı: Bank sektoru həm iqtisadi subyektlər, həm də əhali üçün bank xidmətlərinin əsas təchizatçısı olub və olmaqda qalır. O, bizne kreditləşmə əməliyyatlarının, əhalidən əmanətlərin qəbul edilməsinin böyük həcmi hesablayır; o olmadan sahibkarlıq subyektləri arasında hesablaşmalar, pul köçürmələrinin sürətlə həyata keçirilməsi mümkün deyildir. Müasir şəraitdə kommersiya banklarının fəaliyyətinin yoxlanılması probleminin aktuallığı, bank sistemi və bütövlükdə iqtisadiyyat üçün nəzəri və praktik əhəmiyyəti mövzunun seçilməsini, problemin formalaşdırılmasını, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirdi.

Tədqiqatın məqsədi: kommersiya banklarının fəaliyyəti ilə bağlı aparılan tədqiqatlar əsasında tövsiyələr, maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətlərinin audit metodologiyasını təkmilləşdirmək üçün tövsiyələr, təkliflər və istiqamətlər hazırlamaq və s.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Analiz və sintez, bənzətmə, tipologiya, induksiya və deduksiya, ümumiləşdirmə, modelləşdirmə, rəsmiləşdirmə, sistemli və inteqral kimi empirik tədqiqat metodları

Tədqiqatın informasiya bazası: “Turan Bank” ASC, “Bank of Baku” ASC, “PaşaBank” ASC və s.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Covid 19 epidemiyası ilə əlaqədar olaraq praktiki araşdırmaların aparılmasındakı mövcud məhdudiyyətlər

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: kommersiya banklarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılması metodologiyasının təkmilləşdirilməsi, auditdə effektiv iqtisadi analiz metodlarının fəal tətbiqi ilə bağlı bir sıra aktual məsələlərin formalaşdırılması, metodoloji əsaslandırılması və həllindən ibarətdir

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: kredit qərarları qəbul edilərkən rəşional analitik işin təşkilinə, nəticədə yoxlamaların keyfiyyətinin və səmərəliliyinin artırılmasına kömək edəcəkdir.

Açar sözlər: bank, kommersiya, audit

INVESTIGATION OF ANALYTICAL PROCEDURES FOR AUDIT OF FINANCIAL STATEMENTS IN COMMERCIAL BANKS

SUMMARY

Relevance of the topic: The banking sector has been and remains the main provider of banking services for both economic entities and the population. It calculates the volume of lending operations to the business, the receipt of deposits from the population; Without it, it is impossible to make settlements and money transfers between businesses quickly. The urgency of the problem of inspection of commercial banks in modern conditions, the theoretical and practical significance for the banking system and the economy as a whole determined the choice of topic, the formation of the problem, the goals and objectives of the study.

The purpose of the study: to prepare recommendations, proposals and directions for improving the audit methodology of financial and economic activities, etc., based on research conducted on the activities of commercial banks.

Research methods used: Empirical research methods such as analysis and synthesis, analogy, typology, induction and deduction, generalization, modeling, formalization, systematic and integral

Research database: “Turan Bank” OJSC, “Bank of Baku” OJSC, “PashaBank” OJSC, etc.

Limitations of the study: Existing limitations of practical research in connection with the Covid 19 epidemic

Scientific novelty and practical results of the research: improvement of the methodology of inspection of financial and economic activity of commercial banks, formation, methodological substantiation and solution of a number of topical issues related to the active application of effective economic analysis methods in audit

Areas where the results can be used: It will help to organize rational analytical work when making credit decisions, and as a result to increase the quality and efficiency of inspections.

Keywords: banking, commercial, audit

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

SMMD	Satılan Malın Maya Dəyəri
İBS	Inovativ Bank Sistemləri
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
AR	Azərbaycan Respublikası
MN	Maliyyə Nəzarəti
MİS	Məlumat İdarəetmə Sistemi
İT	İnformasiya Texnologiyaları,
İPO	İlkin Kütləvi Təklif
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi

M Ü N D Ə R İ C A T

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	KOMMERSİYA BANKLARININ MALİYYƏ HESABATININ AUDİTİNDƏ ANALİTİK PROSEDURLARININ ÖRNƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ METODİKİ ƏSASLARI....	13
1.1.	Bankçılıq anlayışı. Kommersiya banklarının auditinin fəaliyyətinin məqsədi, vəzifələri və mahiyyəti.....	13
1.2.	Bank auditinin normativ bazası və kommersiya banklarının maliyyə hesabatının auditində analitik prosedurlarının təşkilinin əsas yanaşmaları.....	19
1.3.	Auditin informasiya təminatı. Kommersiya banklarının auditində əsas informasiya texnologiyaları.....	21
1.4.	Müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə maliyyə hesabatlarının yoxlanılması üçün metodik alətlər.....	25
II FƏSİL.	MÜASİR ŞƏRAİTDƏ KOMMERSİYA BANKLARININ MALİYYƏ HESABATLARININ AUDİTİNDƏ ANALİTİK PROSEDURLARININ TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODİKASI.....	30
2.1.	Maliyyə hesabatlarının auditini üçün analitik prosedurların yaradılmasına əsas yanaşmaların təhlili.....	30
2.2.	Kommersiya banklarının öz vəsaitlərinin auditini.....	37
2.3.	Bank balansının ekspress təhlili. Balans likvidliyinin təhlili. Kommersiya bankının balansının likvidliyinin təhlili və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	43
2.4.	Kommersiya bankının maliyyə hesabatlarının təhlili üçün analitik prosedurların qiymətləndirilməsi.....	55
III FƏSİL.	KOMMERSİYA BANKLARININ MALİYYƏ HESABATLARININ AUDİTİNDƏ ANALİTİK PROSEDURLARININ METODİKİ TƏMİNATI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	60
3.1.	Maliyyə hesabatlarının auditini prosedurlarının metodik təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr.....	60
3.2.	Analitik prosedurların əsas istiqamətləri - auditin keyfiyyətini artırmaq üçün bir vasitə kimi.....	67
3.3.	Maliyyə hesabatlarının auditində analitik prosedurlarının istifadə səviyyəsini qiymətləndirmək üçün model.....	69
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	77
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	80
	ƏLAVƏLƏR.....	84
	Cədvəllərin siyahısı.....	86
	Şəkillərin siyahısı.....	86

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bank sektoru həm iqtisadi subyektlər, həm də əhali üçün bank xidmətlərinin əsas təchizatçısı olub və olmaqda qalır. O, bizne kreditləşmə əməliyyatlarının, əhalidən əmanətlərin qəbul edilməsinin böyük həcmi hesablayır; o olmadan sahibkarlıq subyektləri arasında hesablaşmalar, pul köçürmələrinin sürətlə həyata keçirilməsi mümkün deyildir. Sistemli bank böhranı təhlükəsinin artması, kreditləşmənin azalması, məzənnədəki dalğalanma ilə əlaqəli kredit borclarının kəskin dərəcədə artması, qeyri-sabit makroiqtisadi vəziyyət, bunların hamısı müasir şərtlərdə kommersiya banklarının fəaliyyətinin yoxlanılması məsələlərini kəskin şəkildə aktuallaşdırdı.

Adekvat qərarlar qəbul etmək üçün banklar çox saylı məlumatdan istifadə edir, eyni zamanda tez-tez innovativ texnologiyalara müraciət edirlər. Banklar öz daxili nəzarət proqramlarını hazırlayırlar ki, bu da bankların həyata keçirdiyi əməliyyatlara nəzarəti xeyli asanlaşdırır. Lakin daha çox yeni əməliyyatlar aparmaq məqsədilə banklar tərəfindən əlavə idarəetmə və nəzarət aparatları yaradılır. Onlar bank səhmdarlarının nəzarətini getdikcə çətinləşdirən çox səviyyəli idarəetmə aparatı yaradırlar. Həmçinin bank səhmdarları müəyyən bir şöbənin fəaliyyəti barədə kifayət qədər məlumat sahibi ola bilməzlər ki, bu da bank işçiləri tərəfindən sui-istifadə hallarına səbəb ola bilər. Öz işçilərinin fəaliyyətini yoxlamaq, maliyyə vəziyyətini proqnozlaşdırmaq və qiymətləndirmək üçün banklar, bankların maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin prioritet sahələrindən birinə çevrilmiş yüksək peşəkar müstəqil auditorların köməyinə müraciət edirlər. Bu, milli bank sistemində qarşı azalmış inamı artırır və uzunmüddətli davamlı inkişaf potensialını təmin edir.

Audit bank əməliyyatlarında şəffaflığı sübut etmək üçün də vacibdir. Yoxlamalar aparmaq üçün auditorlar fərqli yanaşma və metodlardan istifadə edir, ümumi elmi metodlardan istifadə edir və bankların maliyyə hesabatlarının yoxlanılmasına müraciət edirlər. Bu baxımdan, maliyyə risklərinin azaldılması və bankın fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə onların nəticələrinə

əsasən tədbirlər görülməsi mümkün olan metodoloji müddəaların və vasitələrin hazırlanması problemlərinin öyrənilməsi aktuallıq təşkil edir.

Hesabatın keyfiyyətinə, içindəki məlumatların etibarlılığına və təqdimatına dair tələblərin artırılması, aparılmış yoxlamaların keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu şəraitdə, auditor təşkilatları yoxlamaların keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlərin mürəkkəbliyini və müddətini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmədən hazırlamaq məcburiyyətində qalırlar. Bu, auditorları həm yoxlamaların yüksək keyfiyyətini və mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğunu təmin etməyə, həm də bu yoxlamaların aparılması üçün xərclərin azaldılması yollarını axtarmağa məcbur edir.

Auditin keyfiyyətinə olan tələblərin artması, aparılan işlərin əmək intensivliyinin və onların həyata keçirilmə müddətinin azalmasına kömək edərək auditlər üçün metodiki vasitələrin daha da inkişaf etdirilməsinə ehtiyac olduğunu göstərir. Bu, auditin keyfiyyətinə xələl gətirmədən zəruri və kifayət qədər audit sübutlarını əldə etməyə imkan verən müasir informasiya texnologiyalarından (İT) istifadə edilmək şərti ilə əldə edilə bilər.

Müasir şəraitdə kommersiya banklarının fəaliyyətinin yoxlanılması probleminin aktuallığı, bank sistemi və bütövlükdə iqtisadiyyat üçün nəzəri və praktik əhəmiyyəti mövzunun seçilməsini, problemin formalaşdırılmasını, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirdi.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Dissertasiya işinin mövzusu banklarda audit aparmaqla əlaqəli analitik prosedurların metodoloji vasitələr ilə bağlı bir sıra məsələlər kompleksindən ibarət yerli və xarici müəlliflər (Allaxverdiyeva Yu.S., İsmayılov M.M, Muxtarova P.E, Əhmədov Yu.B., Bəkirli A.S, Əkbərova S.D, Əliyev Ş.H., Hacıyev F., Musaev S.I, Namazova Mərkəzi Bankı, Rzayev G.M, Səbzəliyev SM, Abbasov K.A , Novruzov V.T, Yaqubov Ş.H., Qənizadə R.T, Afanasyev BK, Barilenko V.A, Belyakova E.I, Kazakova N.A, Voronov N.A, Udalov F.E, Yagunova N.A, Danilevsky Y, Mezentseva T.M, Dekler Ya., Shibaev V.A, Kazakova N.A, Makarova L.B, Yakunin L.A, Nikiforova N.A,

Novikova T.Y, Kostrova A.A, Shcherbina TV, Dzhanshanlo R.E., Bilukha, MT, Amudo, A., Inanga, E.L, Kinney, V., Cohen, J, Zırh M, Myasnik K., Harrison G., Bilukha M.T, Aksoy Mehmet, Demir Mustafa, Akiel, Rekai, Chandan, Ekrem Eralp və s. tərəfindən tədqiqatlar aparılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: İşin məqsədi kommersiya banklarının fəaliyyəti ilə bağlı aparılan tədqiqatlar əsasında tövsiyələr, maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətlərinin audit metodologiyasını təkmilləşdirmək üçün tövsiyələr, təkliflər və istiqamətlər hazırlamaqdan, təcili audit problemlərini müəyyənləşdirməyə kömək edəcək iqtisadi təhlil metodlarını və yoxlama yanaşmalarını daha fəal şəkildə tətbiq etməkdən ibarətdir. Bunun nəticəsində də bankların audit problemlərinin aktuallığı üzə çıxacaq və əsaslı və vaxtında qərarların qəbul edilməsinə şərait yaranacaq.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr həll edildi:

- audit metodlarının yaradılmasına əsas yanaşmalar araşdırıldı.
- yoxlama zamanı ən səmərəli müxtəlif informasiya texnologiyaları nəzərdən keçirildi.
- kommersiya bankının öz vəsaitlərinin auditini aparıldı.
- bank balansının təhlili, likvidliyi aparıldı və inkişaf istiqamətləri müəyyən edildi;
- kommersiya bankının depozit, hesablaşma və kredit əməliyyatlarının yoxlanılması metodologiyası öyrənildi və təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər verildi;
- kommersiya banklarının gəlir və xərcləri yoxlanıldı;
- mənfəətin formalaşması və istifadəsi üsulları və s. araşdırıldı.

Tədqiqatın obyektini və predmetini: İşin tədqiqat obyektləri banklardır: “Turan Bank” ASC, “Bank of Baku” ASC, “PaşaBank” ASC və s. maliyyə göstəricilərindən istifadə edilmişdir. Tədqiqatın predmentini isə bu müəssisələrdə maliyyə hesabatının analitik prosedurlarının auditinin öyrənilməsi prosesi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində formalaşdırılmış nəticələrin, təklif və tövsiyələrin elmi və praktik əhəmiyyəti, iqtisadi hadisələrin və proseslərin qarşılıqlı əlaqədə və davamlı inkişafda öyrənilməsini müəyyənləşdirən bilik nəzəriyyəsinin

dialektik müddəaları ilə əsaslandırılmışdır. Əsərdə müşahidə, təsvir, müqayisə, eyni zamanda ümumi məntiqi metod və üsullar, xüsusən də elmi abstrakt, analiz və sintez, bənzətmə, tipologiya, induksiya və deduksiya, ümumiləşdirmə, modelləşdirmə, rəsmiləşdirmə, sistemli və inteqral kimi empirik tədqiqat metodları istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikası və Azərbaycan Mərkəzi Bankının qanun və qaydaları, beynəlxalq maliyyə hesabatı standartları, beynəlxalq audit standartları, mülki hüquq sahəsindəki tənzimləmə sənədləri, mühasibat uçotu, Bank Nəzarəti Bazel Komitəsinin metodoloji tövsiyələri, audit fənni üzrə ədəbiyyat və elmi işlənmələrdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın məlumat bazası yerli və xarici alimlərin bankların mühasibat uçotu, təftişi və təhlili, maliyyə hesabatları və "Turan Bank" ASC, "Bank of Baku" ASC, "PaşaBank" ASC-nin maliyyə hesabatları fəaliyyətini və maliyyə fəaliyyətini əks etdirən statistik sənədlərdən ibarətdir. Bəzi materiallar məxfi olduğu üçün müəyyən hissələrdəki materiallar şərti verilib.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Covid 19 epidemiyası ilə əlaqədar olaraq praktiki araşdırmaların aparılmasındakı mövcud məhdudiyyətlər

Tədqiqatın elmi yeniliyi: İşin elmi yeniliyi, kommersion banklarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılması metodologiyasının təkmilləşdirilməsi, auditdə effektiv iqtisadi analiz metodlarının fəal tətbiqi ilə bağlı bir sıra aktual məsələlərin formalaşdırılması, metodoloji əsaslandırılması və həllindən ibarətdir ki, bu da audit yoxlamalarının keyfiyyətini və onların fəaliyyətlərinin effektivliyini qeyri-müəyyənlik və böhran şəraitində artıracaqdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyini təyin edən əsas nəticələrə aşağıdakılar daxildir:

- borcalanın kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi prosedurlarının təhlili metodologiyasının hazırlanması;
- borcalanın kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi proseslərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin əsaslandırılması;

- borcalanın kredit tarixçəsi yaradılarkən kreditin verilməsi, kredit monitorinqi və retrospektiv analiz barədə qərar qəbul edilməsi mərhələlərində analitik işin təşkili üçün sxemlərin və xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- audit yoxlamalarında müasir İT-nin istifadəsi üçün əsas şərtlərin vurğulanması və s.

- İT istifadə edərkən digər audit şirkətləri ilə rəqabət aparmağa imkan verən audit yoxlamaları xərclərinin azaldılması imkanı.

Nəticələrin əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya tədqiqatının nəzəri əhəmiyyəti audit metodologiyası və analitik prosedurların təkmilləşdirilməsinin nəzəri və metodoloji aspektlərinin inkişafından ibarətdir. Müəllifin təklifləri kredit qərarları qəbul edilərkən rəşional analitik işin təşkilinə, prosedurların aparılmasına və onların əmək intensivliyinə görə bank üçün məqbul xərclər səviyyəsinin təmin olunmasına, vaxtı keçmiş borcların həcmnin azaldılmasına və nəticədə yoxlamaların keyfiyyətinin və səmərəliliyinin artırılmasına kömək edəcəkdir.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti, audit prosesinin yaxşılaşdırılması və təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra təklif və tövsiyələrin hazırlanmasında, kommərşiya banklarının maliyyə fəaliyyətinin auditində tətbiq edilməsi üçün həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət metodlarının istifadəsindədir. İnkişaf edilmiş metodlardan, tövsiyələrdən və nəticələrdən istifadə edilməsi, bank rəhbərliyi üçün strateji planlaşdırma və bank menecmentinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək edən təsirli bir informasiya dəstəyi sisteminin tətbiqi üçün zəmin yaratmağa imkan verir. İşin əsas müddəaları tənzimləyici sənədlərin hazırlanmasında, proqram təminatlarının hazırlanmasında və s. istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. KOMMERSİYA BANKLARININ MALİYYƏ HESABATININ ANALİTİK PROSEDURLARININ AUDİTİNİN ÖRNƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ METODİKİ ƏSASLARI

1.1. Bankçılıq anlayışı. Kommersiya banklarının auditinin fəaliyyətinin məqsədi, vəzifələri və mahiyyəti

Bank sistemi ölkənin iqtisadi sisteminə daxil olan vahid və ayrılmaz qarşılıqlı əlaqəli kredit təşkilatıdır. Azərbaycan Respublikasının "Banklar haqqında" Qanununa görə, bank, fiziki və hüquqi şəxslərdən və ya digər geri qaytarılacaq fondlardan öz adından və öz vəsaiti hesabına əmanət cəlb edən və kredit verən, habelə müştərilər adından məcmu şəkildə köçürmə və nəğd hesablaşma əməliyyatları həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Kredit, bankın xidmət sektorundakı əsas məhsuludur, bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq müəyyən bir müddətə (müddətin uzadılması hüququ ilə) və faiz (komisyon haqqı) ödənilməsi şərti ilə təmin edilmiş və ya təminatsız olaraq müəyyən bir məbləğdə kreditə verilən pul vəsaitidir. Kredit anlayışı, bu şərtlər altında alınan hər hansı bir öhdəliyin geri alınması tələbi ilə əlaqədar olaraq bir nəğd pul, zəmanət, girov təminatını endirilmə və ya faizlə vermək və razılaşma əsasında istənilən formada verilmiş vəsaiti geri qaytarmaq tələbi ilə əlaqəli başqa bir hüququ da əhatə edir (16 yanvar 2004-cü il tarixli "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Maddə-1). Bank fəaliyyəti, bank əməliyyatları və müştərilər adından banklar tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların aparılması ilə əlaqədardır. Bankların məqsədi bank xidmətlərinin səmərəliliyini və təhlükəsizliyini artırmaqdan ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının "Banklar haqqında Qanunu"na əsasən bank fəaliyyətinə aşağıdakı bank əməliyyatları daxildir:

1) Fiziki və hüquqi şəxslərdən, tələb olunan və ya müəyyən bir müddətə kapitalın depozit şəkildə cəlb edilməsi

2) Reqressiv qanun əsasında və ya onsuz, faktoring, müsadirə, lizing və s. xidmətlərin yerinə yetirilməsi və öz adına və öz hesabına istehlak və ipoteka kreditlərinin verilməsi (zəmanətlə və ya zəmanətsiz)

3) Fiziki və hüquqi şəxslər üçün bank hesablarının açılması

4) Klirinq əməliyyatlarının həyata keçirilməsi

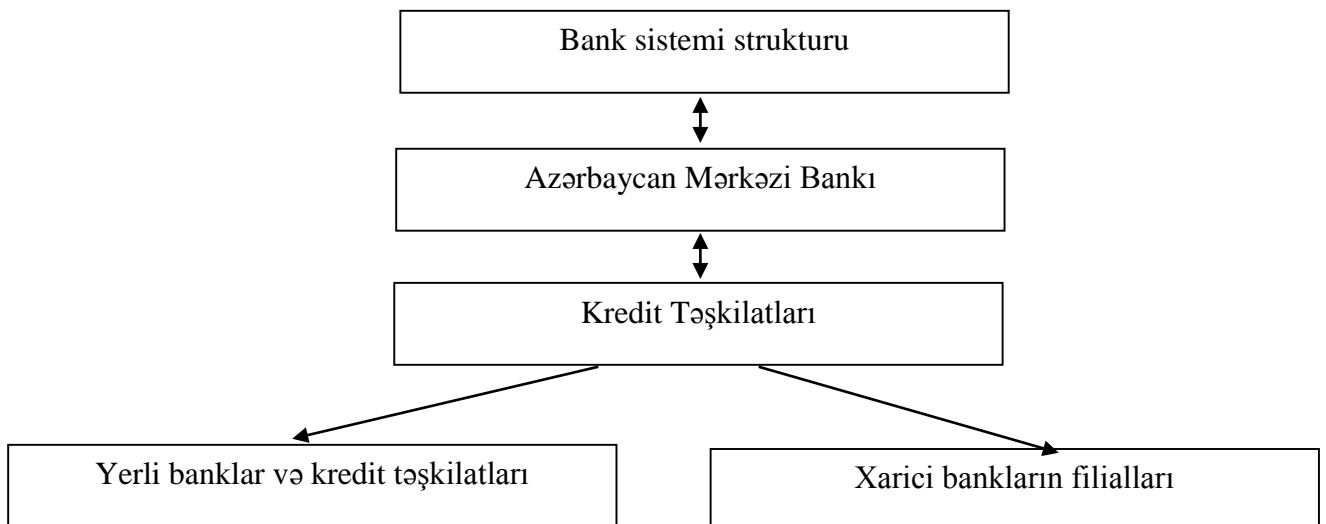
5) Fiziki və hüquqi şəxslər adından hesablaşmaların aparılması

6) Nağd pul və digər qiymətli kağızların toplanması

7) Maliyyə agenti və məsləhətçisi rolunu yerinə yetirmək, eləcə də konsalting xidmətlərini həyata keçirmək və s. (16 yanvar 2004-cü il tarixli "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 32).

Bankların fəaliyyəti yalnız "Banklar haqqında" və "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında" qanunlarla deyil, həm də Azərbaycan Respublikasının mülki və cinayət məəcəllələri ilə tənzimlənir. Azərbaycan iki pilləli bank sistemi ilə xarakterizə olunur. Azərbaycanda bank fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı və digər kommertiya kredit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir. Birlikdə vahid bank sistemi yaradırlar. Aşağıda Azərbaycanın bank quruluşunun diaqramı verilmişdir (bax Şəkil 1).

Şəkil 1: Azərbaycan Respublikasının bank strukturu sistemi

Mənbə: Макарова Л.Б., Якунин Л.А. (2012), Финансовый контроль, М.: Reed Group, - s.102

Mərkəzi bank kommersiya banklarına və digər kredit təşkilatlarına istinad etməsi lazım olan ümumi qaydalar hazırlayır. Kommersiya bankları lisenziya aldıkları andan əməliyyat apara bilərlər. Mərkəzi Bankın bank lisenziyalarının verilməsi və ləğvi, həmçinin banklara filial, şöbə və nümayəndəlik açılmasına və verilmiş icazələrin ləğv edilməsinə icazə vermək üçün müstəsna hüquqları vardır. Bundan əlavə, Mərkəzi Bank bankın lisenziyasını ala bilər və fəaliyyətini məhdudlaşdırma bilər (16 yanvar 2004-cü il tarixli "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddələr 6.1 və 6.3).

Bank fəaliyyətinin əsas əhəmiyyətli istiqamətində onun fəaliyyətinin məhsulları aşağıdakılardır: kreditlər; əmanətlər; investisiyalar. Hər məhsula bir xidmət, bank məhsulu yaratmaq üzrə bir sıra tədbirlər məcmusu uyğundur. Xidmət, əməliyyatların icrasını əhatə edir. Bank əməliyyatı bank işçilərinin bank məhsulu yaratmaq üzrə müəyyən bir fəaliyyət növüdür (Аббасова С.А, 2019, s. 17).

Kommersiya bankının prinsipləri bunlardır: müştəri tələblərinə diqqət; bank və müştəri arasında əməkdaşlığa qarşılıqlı maraq; borcalanın kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi, kreditlərin verilməsi və s. ilə təmin olunan fəaliyyətlərin rəşional xarakteri; bankın kommersiya təşkilatı kimi mənfəətini təşkil edən bank məhsulları üçün ödəmə (Аббасова С.А, 2019, s. 17).

Bank xidmətləri bazarı, maliyyə bazarlarının növlərindən biri kimi, bazar iqtisadiyyatının ümumi qanunlarına tabedir. Bank xidmətləri bazarının mal bazarı ilə bir çox oxşar cəhətlərinin olmasına baxmayaraq, onun ilk növbədə proqnozlaşdırması çətin olan və bankçılığa xüsusi yanaşma tələb edən yüksək bazarlılığı ilə ifadə olunan bəzi özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Mövcud baxışları ümumiləşdirərək və aydınlaşdıraraq (Захид Ф.М., 2015, s. 192), bank xidmətləri bazarının xüsusiyyətlərini vurğulayaq:

- bazar proseslərinin yüksək dinamizmi, yəni bank xidmətlərinə tələbin dəyişkən xarakteri və bazarda təklif dinamikası;
- bank xidmətləri bazarının ərazi bölgüsü və yerli mahiyyəti;
- qısa istehsal dövrü nəticəsində kapital dövriyyəsinin yüksək sürəti;

- yenilikçi məhsulların ortaya çıxmasına səbəb olan bank xidmətlərinə tələbin diversifikasiyası, personifikasiyası və fərdiləşdirilməsi səbəbindən bank məhsullarının yüksək dərəcədə fərqləndirilməsi;

- istehsal və istehlakın müvəqqəti və məkan üst-üstə düşməsi ilə əlaqəli bazar şərtlərindəki dəyişikliklərə yüksək həssaslıq;

- bank xidmətləri göstərilməsinin nəticəsinin qeyri-müəyyənliyi; bank xidmətləri bazarının inkişafını proqnozlaşdırmaq olduqca çətin olduğundan, bazarın yekun qiymətləndirilməsi yalnız bank xidmətləri istehlak edildikdən sonra mümkündür;

-istehsalın təşkili və bank xidmətlərinin göstərilməsi proseslərinin spesifikliyi, yəni bazar şərtlərindəki dəyişikliklərə, yeni texnologiyaların meydana gəlməsinə və göstərilən xidmətin keyfiyyətinin bank işçilərinin ixtisasına yüksək asılılığına bankın çevik reaksiya vermə imkanı;

- dövlət tərəfindən bank fəaliyyətinə göstərilən yüksək dərəcədə nəzarət və tənzimləmə.

Bazar, iqtisadiyyatın əsas quruluşudur. L. Krasavina və N. Valentseva, bazar qurumu anlayışının tərifini verərək qeyd edirlər: “Bazar qurumu, fərdlərin ictimai səlahiyyətlərinin bərabərliyi ilə bağlı bir sosial razılaşma hazırlamaq üçün zehni əməliyyatların həyata keçirilməsində istifadə etdikləri“ məlumat rəhbərliyi ”növlərindən biridir. Hər hansı bir qurum kimi, insanların kütləvi, kollektiv şüurunun məhsuludur, o, fərdi güclərin “dəyəri” barədə çoxsaylı fərdi fikirləri sintez edir və bu vəziyyətə görə cəmiyyət üzvlərinin əksəriyyəti tərəfindən tanınır” (B.Г. Гетьман, 2018, s. 219).

Amerikalı iqtisadçı Jeffrey Hodgsonun qurumlaşmanın ən vacib nümayəndəsi nöqtəyi-nəzərindən müasir bank bazarı təklif olunan bank məhsullarının çox olduğu və rəqabətli yoxlanışa məruz qaldığı bir yer deyil, əksinə planlaşdırma sistemləri, bank qurumlarının bütün məlumat axınından və onlara uyğun olaraq diqqətlə düşünülmüş qərarlar vermək və düzgün nəticə çıxarmaq qabiliyyətidir (O.И. Лаврушина, 2019, s. 464).

K.A. Smirnova və T.E. Nikitina-nın işində, bank xidmətləri bazarını “malların müxtəlif kredit təşkilatları tərəfindən müştərilərə göstərilən bank xidmətləri olduğu əmtəə bazarı” olaraq təyin edir. Bank xidmətləri bazarı, bank xidmətlərinin real və potensial istehlakçılarının məcmusudur” (Гурьянов С.А.:2019, s. 207). İqtisadi ədəbiyyatda "bank xidmətləri bazarı" anlayışına tez-tez rast gəlinir, lakin, fikrimizcə, müvafiq elmi tərif əldə edilmədi və aydınlaşdırma tələb edir.

Əvvəlki tədqiqatları yekunlaşdıraraq, bank xidmətləri bazarının fəaliyyətinin müəyyən edilmiş spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, bu bazarın gələcəkdə istifadə ediləcək aşağıdakı şərhini təklif edə bilərik.

Bank xidmətləri bazarı, bank məhsullarının müştərilər arasında tələb və təklifə uyğun olaraq müəyyən edilmiş qiymətlərlə bank məhsullarının alqı-satqısı ilə bağlı sosial-iqtisadi münasibətlər və proseslər məcmusunu təşkil edən bir quruluşdur.

Kredit təşkilatları maliyyə və bank sisteminin əsas hissələrindən biridir. Kommersiya banklarının işi mərkəzi bankın işindən fərqlidir, onlar pul buraxmırlar, amma onların əsas məqsədi mənfəəti artırmaq, öz kapitalını maksimuma çatdırmaqdan ibarətdir.

Ticarət banklarının əsas hədəflərindən biri ölkənin müvəqqəti sərbəst vəsaitlərinin kassada və ya bankın cari hesabında toplanması, alınan və ya əldə edilmiş vəsaitlərin yerləşdirilməsi və bank xidmətlərinin pullu əsaslarla həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Bank auditi, bankın maliyyə hesabatlarını təhlil etmək üçün auditorlar tərəfindən aparılmış müstəqil bir auditdir. Audit bir bankın maliyyə hesabatlarının, ödəniş və hesablaşma sənədlərinin, vergi hesabatlarının və maliyyə qurumlarının digər maliyyə öhdəliklərinin yoxlanılmasına yönəlmiş bir işdir. Bank auditi aşağıdakı audit xidmətləri göstərə bilər: mühasibat uçotu; gəlir bəyannamələrinin və mühasibat (maliyyə) hesabatlarının hazırlanması; maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili; bankın aktiv və öhdəliklərinin qiymətləndirilməsi; maliyyə, vergi, bank və digər iqtisadi qanunvericiliklər üzrə məsləhətlərin verilməsi və s.

Xarici auditin aparılmasının vacibliyi Azərbaycan Respublikasının “Banklar haqqında Qanunu”na uyğun olaraq da təsdiq edilmişdir ki, burada da Mərkəzi Bank audit şirkətlərindən hesabatların etibarlılığına dair müstəqil qiymətləndirmə və kredit təşkilatlarının maliyyə vəziyyətinin müstəqil qiymətləndirilməsini tələb edir (16 yanvar 2004-cü il tarixli "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 44).

"Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən, auditorlar hesabatların etibarlılığını, bankın fəaliyyətinin mövcud qanunvericiliyə uyğunluğunu yoxlayır və bu məsələ ilə bağlı audit rəyi tərtib edirlər.

Bankların audit fəaliyyətinin məqsədi, maliyyə hesabatlarının etibarlılığını və onlar tərəfindən həyata keçirilmiş maliyyə və təsərrüfat əməliyyatlarının tənzimləmələrə və mərkəzi bankın tələblərinə uyğunluğunu müəyyənləşdirməkdən, maliyyə hesabatları istifadəçiləri üçün informasiya riskini məqbul səviyyəyə endirməkdən ibarətdir. Bunu etmək üçün aşağıdakı məsələləri təmin etmək lazımdır:

- 1) audit planı və proqramının tərtib edilməsi;
- 2) audit sübutlarının əldə edilmə növlərinin, mənbələrinin və üsullarının müəyyənləşdirilməsi;
- 3) təsərrüfat subyektinin yoxlanışının aparılması;
- 4) maliyyə (mühasibat) hesabatlarının etibarlılığına dair aparılan auditin nəticələri barədə fikir bildirmək.

Qeyd edək ki, bank auditləri daxili və xarici auditlərə bölünür.

Daxili audit, əmanətçilərin maraqlarının qorunmasını təmin etmək, bankın fəaliyyətinin qoruması və konkret nəticələrini əldə etmək məqsədilə bank təhlükəsizliyi tədbirləri sistemindən ibarətdir. Daxili audit bankda ümumi idarəetmə nəzarət sisteminin ayrılmaz hissəsidir və bunun üçün xüsusi şöbə yaradılır. Daxili audit şöbəsinin yaradılmasında məqsəd, bankın fəaliyyətindəki riski minimuma endirməkdən və gəlirliliyi artırmaqdan ibarətdir. Daxili auditdə, uçotun düzgünlüyü, fərdi əməliyyatların qanuniliyinin yoxlanılması, işçilərin əmək haqqının

yoxlanması, filialların fəaliyyətinin yoxlanması, vergiyə cəlb olunan mənfəətin hesablanması düzgünlüyü yoxlanılır.

Xarici audit müstəqil audit firmaları tərəfindən aparılır, onun əsas məqsədi bankın maliyyə vəziyyətini təsdiqləməkdən ibarətdir. Yoxlamanın aparılması qanun və qaydaları "Audit xidməti haqqında", "Banklar haqqında", "Mərkəzi Bank haqqında" və bir sıra digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq həyata keçirilir. Bu, bank və müstəqil audit təşkilatı arasındakı müqavilə əsasında həyata keçirilir.

1.2. Bank auditinin normativ bazası və kommersiya banklarının maliyyə hesabatının analitik prosedurlarının auditinin təşkilinin əsas yanaşmaları

Azərbaycan Respublikasında audit fəaliyyəti və yoxlamaların aparılması qaydası, müstəqil maliyyə nəzarəti kimi auditin hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirən "Auditor xidməti haqqında Qanun" a uyğun olaraq tənzimlənir. Bank auditini, bu qanuna əlavə olaraq, "Azərbaycan Respublikasının Bankları haqqında" və "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında" qanunlarla tənzimlənən növlərindən biridir. "Azərbaycan Respublikasının Bankları haqqında Qanun" a görə, banklar hər il müstəqil auditorları cəlb etməklə audit yoxlamaları aparmalıdırlar. Müstəqil auditorlar Azərbaycan Respublikası Audit Palatasının lisenziyası əsasında respublika ərazisində müstəqil olaraq audit xidməti göstərmək hüququ əldə etmiş şəxslərdir (16 yanvar 2004-cü il tarixli "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 4).

Auditor işində davamlı olaraq bir sıra yoxlama üçün tənzimləyici bir çərçivə yaradan müxtəlif qaydalarla işləyir. Auditin tənzimləmə bazası xarici və daxili olmaqla iki yerə bölünür. Xarici tənzimləmə bazası - qanunlar, qaydalar, əmrlər, təlimatlar, qaydalar, mühasibat və hesabat vermə, metodik materiallar, mühasibat uçotunun milli qaydaları (standartları) və audit üzrə milli standartları özünə daxil edir. Onlar əks edilmiş ticarət əməliyyatının qanuniliyini və etibarlılığını, mühasibat və hesabatların uyğunluğunu, təhlilini, nəticələrin çıxarılmasını yoxlamaq üçün auditor tərəfindən tələb olunur.

Daxili tənzimləmə bazası, mövzunun mühasibat siyasətidir, müəyyən bir müəssisədə maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili üçün müxtəlif metodoloji, təlimat və inzibati sənədlərdir (əmrilər, təlimatlar, rəsmiyyət və s.).

Auditorlar peşə fəaliyyətlərində nəticə çıxarıb qərar qəbul edə biləcəkləri standartlara riayət etməlidirlər. Audit standartları, yoxlamaların keyfiyyəti və etibarlılığı üçün standartları müəyyənləşdirən və bu tələblərə uyğun olaraq audit nəticələrinin müəyyən dərəcədə təminatını təmin edən vahid əsas tələbləri formalaşdırır. Onlar audit proseduru, auditor rəyi və auditor üçün vahid tələblər müəyyənləşdirirlər.

Hazırda üç standart qrup müəyyənləşdirilir: milli, beynəlxalq, daxili. Milli audit standartları hər ölkədə mühasibat və hesabat, iqtisadi inkişaf, iqtisadi tənzimləmə və s. xüsusiyyətləri ilə mövcuddur. Azərbaycan mühasibat və audit üçün yeni standartlar hazırlamışdır. Bunlar beynəlxalq standartlar əsasında hazırlanmışdır. Beynəlxalq audit standartları istənilən müstəqil yoxlamada tətbiq olunur və auditorlar tərəfindən əlaqəli fəaliyyətlərdə tətbiq olunur. Daxili audit standartları, müəyyən bir audit şirkəti daxilində yoxlamaya vahid yanaşma təmin edir. Bunlar audit şirkəti tərəfindən hazırlanır və audit zamanı audit xidmətinin işçiləri əldə edilmiş nəticələri öz standartları ilə müqayisə edir və bunun əsasında yoxlanılan qurumun yerinə yetirdiyi işin keyfiyyətini qiymətləndirirlər. Daxili standartlar fərdi, hər bir audit şirkətində müəllif hüquqludur, onların məzmunu gizli məlumatlardan ibarətdir. Daxili standartlar, ətraf mühit dəyişdikcə daima təkmilləşdirilən, yenidən nəzərdən keçirilən böyük həcmli daxili göstəriş və təlimatlar toplusudur.

Fəaliyyət zamanı bankın təsis sənədlərinin yoxlanılmasına, qanunvericiliyə uyğunluğunun müəyyən edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Təsis sənədlərinə aşağıdakılar daxildir: sahibkarlıq subyektinin nizamnaməsi, təsis müqaviləsi, nizamnamə sənədlərində qeydə alınan dəyişikliklər; qərarlar, qəraradlar, təsisçilərin iclas protokolları; əmrilər, səhmdarların illik iclaslarından çıxarışlar, direktorlar şurasının qərarları; dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamələr.

Auditorun fəaliyyətini tənzimləmək üçün auditor davranışı standartları - auditor etikası hazırlanmışdır. Auditin etik standartları müstəqilliyə, səriştəyə, dürüstliyə, obyektivliyə əsaslanır. Peşəkar orqanlar auditorlar üçün davranışlarının mümkün olan hər bir nüansını nəzərə almağa çalışaraq ətraflı peşə etik kodları hazırlayır. “Azərbaycan Respublikasının Audit Xidməti haqqında Qanun” müstəqil auditorların peşə davranışı qaydalarını ümumiləşdirir, auditor cəmiyyətinin mühitində təsdiq etdiyi mənəvi və əxlaqi dəyərləri müəyyənləşdirir, onları bütün mümkün pozuntulardan və təcavüzlərdən qoruyur.

1.3. Auditin informasiya təminatı. Kommersiya banklarının auditində əsas informasiya texnologiyaları

İnformasiya maddənin əks etdirmək, əks olunan obyekt haqqında müəyyən tapşırıqlar çərçivəsində müşahidəçiyə məlumat vermək xüsusiyyətidir. İnformasiya, ümumiyyətlə nəzərdən keçirilən problemlə əlaqəli, yəni aktual və mövzu ilə əlaqəli olmayan məlumatlar, əlaqəsiz məlumatlara bölünür. İnformasiya çoxluğu, borcalanın kredit qabiliyyətinin təhlilində, informasiya çatışmazlığı qədər zərərli ola bilər. İnformasiya bazasının məzmunu, tərkibi və keyfiyyəti analitik tədqiqatların effektivliyini müəyyənləşdirir (Смирнов К.А.:2017, s. 25).

Mühasibat məlumatları təşkilat haqqında sintetik və analitik mühasibat uçotu sənədlərində, ilkin mühasibat sənədlərində, mühasibat və statistik hesabatlarda yer alan məlumatların məcmusudur (Смирнов К.А.:2017, s.26).

Bankın fəaliyyətini yoxlayarkən auditor həm xarici mənbələrdən, həm də daxili mənbələrdən gələ bilən məlumat bazasına etibar etməlidir. Audit fəaliyyətinin informasiya təminatının əsas vəzifəsi, auditin aparıldığı müəssisənin vəziyyəti, qanunvericilik və normativ sənədlərə uyğun olaraq fəaliyyət göstərməsi barədə audit prosesi iştirakçılarını məlumatlandırmaqdan ibarətdir.

Audit məlumat dəstəyi, əsasını yoxlanılan qurumun fəaliyyəti barədə iqtisadi, istehsal, maliyyə və iqtisadi məlumatlar təşkil edən sifarişli bir məlumat dəsti kimi başa düşülür. Auditor maliyyə və təsərrüfat işləri barədə lazımı məlumatları daxili

mənbələrdən (mühasibat, daxili nəzarət, maliyyə və idarəetmə hesabatları), habelə xarici mənbələrdən (banklar, sığorta şirkətləri, ticarət tərəfdaşları, audit və hüquq firmaları) alır.

Mühasibat məlumatları daxili və xarici istifadəçilər üçün faydalı olmalı, təhlil və nəzarət, proqnozlaşdırma, planlaşdırma üçün əsas rolunu oynamalı və ya başqa sözlə effektiv idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün bir vasitə olmalıdır.

Maliyyə məlumatları, iqtisadi qurum rəhbərliyi tərəfindən idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün istifadə olunan məlumatlar kimi başa düşülür. Maliyyə məlumatları dedikdə mühasibat (maliyyə) hesabatı, idarəetmə hesabatı, marketing araşdırmaları, analitik şöbələrin iqtisadi sabitlik və iqtisadi qurumun qanunvericilik bazasındakı dəyişikliklər və s. başa düşülür (В.Г. Гетьман,;2018, s. 256).

İdarəetmə və mühasibat (maliyyə) uçotu sistemi kifayət qədər böyük həcmlidir, yəni təşkilatın fəaliyyəti və maliyyə vəziyyəti barədə etibarlı fikir formalaşdırır, bunun əsasında idarəetmə qərarları qəbul olunur.

Mühasibat sistemi təşkilatın fəaliyyəti haqqında məlumatları toplayır və təşkil edir və istifadəçilərə xarici və daxili hesabatlar şəklində təqdim edir. Ç.T. Hongren və J. Fosterin fikrincə, xarici hesabatların hazırlanması, standart prinsiplərə ciddi şəkildə tabe olan maliyyə mühasibatlığına, daxili hesabatların tərtib edilməsi isə idarəetmə uçotu sisteminə aiddir.

Auditin informasiya dəstəyinə aşağıdakılar daxildir: maddi mənbələr (sənədli və təbii obyektlər); qeyri-maddi obyektlər (ani hadisələr); mütləq dəqiq məlumat (kateqoriyalı); şərti olaraq dəqiq məlumat; təxminən dəqiq məlumat. Auditor tərəfindən istifadə edilən informasiya mənbələrindən asılı olaraq bunlar təsnif edilə bilər: mühasibat növləri, hesabat formaları, müəssisənin istifadə etdiyi sənəd növləri, məsul şəxslərdən sənədlərin alınması və s.

Auditor tərəfindən istifadə olunan məlumatlar aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır:

- Məlumatların aydınlığı. Məlumat auditor tərəfindən başa düşülməli, məlumat istifadəçisi üçün asanlıqla əldə edilməlidir.

- Məlumatların aktuallığı. Məlumat auditora keçmiş, indiki və gələcək iqtisadi qərarların qiymətləndirilməsində kömək etməlidir. Uyğunluğun təmin edilməsi üçün məlumat əhəmiyyətli olmalıdır. Əhəmiyyətlilik mühasibat məlumatlarının buraxılması və ya təhrif olunmasının iqtisadi qərarlara nə dərəcədə təsir göstərə biləcəyini göstərir.

- Məlumat etibarlılığı. Məlumatda ciddi səhvlər olmadığı təqdirdə və auditorun ona təqdim olunan məlumatların düzgünlüyünə etibar edə biləcəyi hallarda etibarlıdır. Bunun üçün məlumatda bu xüsusiyyətlər olmalıdır: həqiqi olaraq təqdim olunmalıdır; tədbirli və tam olmalıdır.

- Məlumatların müqayisəli olması. Məlumat zamanla müqayisə olunmalı və digər mənbələrdən alınan məlumatlarla müqayisə edilməlidir.

İnformasiya təhlükəsizliyini qorumaq üçün kommertiya bankları getdikcə daha çox informasiya texnologiyalarının tətbiqinə müraciət edirlər. İnformasiya texnologiyaları biznesi dəstəkləmək və inkişaf etdirmək üçün bir vasitədir. Müştərilərə xidmətin keyfiyyətini və sürətini, bank tərəfindən göstərilən xidmətlərin çeşidini, rəqabətli mübarizədə bankın yerini müəyyənləşdirən informasiya texnologiyalarının mükəmməllik səviyyəsidir və eyni zamanda müştərilər və investorlar qarşısında bankın cəlbediciliyinin ümumi qiymətləndirilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Hazırda auditorların proqram təminatçıları qarşısında qoyduğu ən təcili vəzifələrdən biri, auditin bütün mərhələlərində auditorların fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması və standartlaşdırılmasıdır:

ümumi yoxlamanın hazırlanmasından və planlaşdırılmasından, tətbiq olunan standartlara uyğun olaraq yekun sənədlərin toplanmasına, təşkilinə və hazırlanmasına qədər avtomatlaşdırmadan və standartlaşdırmadan söhbət gedir.

Bankın informasiya təhlükəsizliyi səviyyəsini təmin etmək üçün avtomatlaşdırılmış sistemlərin təhlükəsizliyinin instrumental təhlilindən istifadə olunur. Sistemin proqram təminatı və cihaz təminatındakı zəifliklərin aşkarlanması və aradan qaldırılması məqsədi daşıyır.

Ümumiyyətlə, instrumental analiz iki hissədən ibarətdir:

1) distant hücumlara qarşı avtomatlaşdırılmış bir sistemin təhlükəsizliyinin araşdırılması - müştərinin şəbəkəsindən mövcud olan hostlar skan edilir, qorunan məlumatlara və ya inzibati mənbələrə icazəsiz giriş əldə etmək məqsədilə şəbəkə hücumları həyata keçirilir.

2) şirkətin işçilərindən və ya ofisə daxil olan müdaxilələrdən gələn informasiya təhlükəsizliyi təhdidlərinin müəyyənləşdirilməsi - şirkət işçilərinin identifikasiya metodlarının təhlili aparılır, yerli şəbəkə üzərindən ötürülmə zamanı məlumatların təhlükəsizliyi müəyyən edilir.

Kompüter emalının istifadəsi nəticələrin etibarlılığını və auditin rentabelliğini artırmağa imkan verir (yoxlama müddəti və əmək xərclərini azaltmaqla), bu da auditorlar müəssisənin kompüter avadanlıqlarından istifadə etmək niyyətində olduqda xüsusilə vacibdir.

Turan Bankda, auditorun iş texnologiyasının üç mərhələsi ayrılır:

1) Hazırlıq mərhələsi. Hazırlıq mərhələsində müştəri haqqında, ümumi kitab məlumatları, mühasibat göstəriciləri və digər məlumatlar haqqında məlumatlar öyrənilir və məlumat bazasında qeyd olunur.

2) Yoxlama mərhələsi. Auditor məlumatların işlənməsinin təşkilati formasını, mühasibat formasını və onun avtomatlaşdırılmış bölmələrini, məlumatların işlənməsinin lokal və ya şəbəkə versiyasının istifadəsini, məlumatların arxivləşdirilməsini və saxlanmasını təmin edir.

3) Yekun mərhələ. Bu mərhələdə auditor kompüter sisteminin imkanlarını iqtisadi qanunvericilikdəki dəyişikliklərə çevik reaksiya, idarəetmə hesabatlarının formalaşdırılması, analitik prosedurlar, habelə informasiya texnologiyaları sahəsində mühasibat işçilərinin ixtisas dərəcəsi baxımından qiymətləndirir.

Auditorlar fəaliyyətlərini mövcud rəqabətin çətin bazar şəraitində aparmalıdırlar. Fikrimizcə, audit xərclərini azaltmanın mümkün yollarından biri də müasir İT-nin istifadəsidir. Müştəri haqqında məlumat bazası kimi mövcud ola bilən ISA-nın istifadəsi, onun mühasibat sistemi, auditora kömək edir və ya audit

dövrünün bütün mərhələlərində onun üçün lazımı prosedurları yerinə yetirir, həmçinin onları avtomatlaşdırır - bütün bunlar auditora müəyyən bir işi ISA-ya keçirtməyə imkan verir. ISA-nın tətbiqi audit şirkətinin əldə etmə və həyata keçirmə xərclərini birdəfəlik artırır, lakin audit zamanı auditorun iş saatının azalması səbəbindən hər bir layihənin xərclərini azaldır: İT standart rutin audit prosedurlarını avtomatlaşdıraraq auditor işinin həcmi kompüter avadanlığına keçirməyə imkan verir.

və insanın iş saatının sayını azaldır. Yoxlama keyfiyyəti ISA tətbiq olunduqdan sonra artır, çünki auditoru daha aşağı elementlər səviyyəsində prosedurların yerinə yetirilməsi üçün daha sərt bir çərçivəyə salır, bu da "insan amili"nin minimuma endirilməsi və prosedurların ISA-ya keçməsi səbəbindən səhv etmək riskini azaldır.

Fikrimizcə, müasir İT-nin auditdə daha geniş tətbiqi maliyyə nəzarəti sisteminin səmərəliliyinin artırılması amillərindən biridir və aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilə bilər:

- nəzarət fəaliyyətinin məlumat və istinad dəstəyi;
- nəzarət fəaliyyətinin təşkili və monitorinqi prosedurlarının avtomatlaşdırılması;
- fərdi nəzarətin, analitik prosedurların icrasının avtomatlaşdırılması; nəzarət fəaliyyətinin nəticələrinin elektron məlumat bazalarının yaradılması
- audit obyektinin məlumatlarına əsaslanan nəzarət, analitik prosedurların aparılması

1.4.Müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə maliyyə hesabatlarının yoxlanılması üçün metodik alətlər

İnformasiya texnologiyalarının istifadəsi hesab səhvləri riskini aradan qaldırır, çünki bütün hesablamalar daxili alqoritmlər əsasında aparılır. Səhv yalnız bir şəxs tərəfindən MİS-ə (Məlumat İdarəetmə Sistemi) səhv məlumatlar daxil edilməsinin başlanğıc mərhələsində ola bilər (M. A. Суркова, Е. А. Лешина, 2019). Auditor fəaliyyətində məqsədlərə çatmaq üçün müxtəlif metodlara müraciət edir və bunun

üçün hər cür məlumat bazasından istifadə edir. Bununla birlikdə, auditorun aldığı böyük həcmdə materialların işlənməsi və təhlili audit zamanı çox vaxt apara bilər. Çox sayda məlumatın istifadəsi ilə bağlı problemləri həll etmək üçün auditorlar müxtəlif informasiya texnologiyalarından istifadə edirlər ki, bu da auditorun işini xeyli asanlaşdırır. İnformasiya texnologiyalarının auditdə istifadəsinin əhəmiyyəti beynəlxalq audit standartlarında da təsvir edilmişdir. Təəssüf ki, Azərbaycanda auditin milli standartlarında informasiya texnologiyalarından istifadə proseduru hələ inkişaf etdirilməyib, bu səbəbdən yoxlama apararkən əksər auditor şirkətləri beynəlxalq standartlara müraciət edirlər.

İnformasiya texnologiyalarından istifadənin artması, yoxlama üçün vaxta və əmək xərclərinə effektiv qənaət edərək audit prosedurlarını tez və səmərəli şəkildə həyata keçirməyə imkan verdi. Kompüterlər şirkətlərin yenidən mühəndisləşdirilməsinə təkan verdi və eyni zamanda böyük audit şirkətlərini analiz strategiyasını getdikcə daha çox daxil edərək audit strategiyasını dəyişdirməyə məcbur etdi. Kompüter auditini iki funksiyaya malikdir:

1) Fərdi mühasibat işinə nəzarəti əhatə edən nəzarət funksiyası (təşkilatın nizamnamə kapitalının uçotu, işçilərin, maddi sərvətlərin, pul vəsaitlərinin, maliyyə nəticələrinin ödənişi üçün hesablamalar, və s.). İdarəetmə funksiyasının yerinə yetirilməsi prosesində sistem sifariş edilmiş bir sıra onlayn prosedurları təşkil edən bir auditor tərəfindən idarə olunur. Bu prosedurların tərkibi, nəticədə sistemin məqsədlərini dəyişdirən tapşırıqların və alt tapşırıqların məzmununu əks etdirir. Hər bir prosedur ilkin sənədlərin və ya mühasibat reyestrlərinin yoxlanılmasından ibarətdir. Prosedurların ardıcılığı sistem tərəfindən icraçıya diktə edilir. Kompüter auditini zamanı, yoxlanılan sənədlərin tərkibi yoxlanılır, sənədlərlə əməliyyatların ardıcıl yoxlanılması aparılır, hesabat göstəricilərinə nəzarət edilir, onların uzlaşdırılması aparılır, sonda yoxlamanın nəticələri barədə qərarlar qəbul edilir. Auditin nəticəsindən asılı olaraq, auditor hesabatının bir elementi formalaşır.

2) Kompüter auditinin konsultativ və məsləhət funksiyası əsasən bank rəhbərliyinin fəaliyyətinin təhlilinə xidmət edir və borc vəsaitləri strategiyasının,

dividend siyasətinin, maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsinin, təşkilatın maliyyə vəziyyətinin yoxlanılmasını əhatə edir. Bu funksiyanı yerinə yetirərkən audit bankın mövcud vəziyyətini qiymətləndirir, icra orqanı tərəfindən qəbul edilmiş qərarların adekvatlığını yoxlayır, bu qərarların qanuniliyini müəyyən edir və s.

Audit fəaliyyətində aşağıdakı proqramlar istifadə edilə bilər: ofis proqramları; istinad və hüquq sistemləri; mühasibat proqramı; maliyyə təhlili proqramları; audit üçün xüsusi proqram.

Ofis proqramlarına masa prosessorları, məlumat bazası idarəetmə sistemləri və mətn prosessorları daxildir. Əsasən bu, sənədlərin hazırlanması və s. üçün Microsoft şirkəti və onun məhsullarından istifadə edilir.

Nəhəng bir hesablaşma funksiyası yerinə yetirə bilən masa prosessorları audit prosesinə yüksək səviyyədə inteqrasiya olunmuşdur. Bunların əsasında müxtəlif hesabatların ümumi məlumat bazası tərtib olunur, diaqram və cədvəllər (smetalar, hesabatlar), alternativ balanslar, müxtəlif analitik cədvəllər və qrafik formada alınan məlumatların təqdimatı yaradılır. Ən çox yayılmış proqramlar MS Excel, Lotus 1-2-3 proqramlarıdır. MS Access kimi məlumat bazası idarəetmə sistemlərinin köməyi ilə auditor iş əməliyyatları seçə bilər, mühasibat proqramları tərəfindən yaradılan və çap üçün nəzərdə tutulmuş fərdi hesabat formalarını yoxlaya bilər.

MS Word, Word Pad, Notepad, Lexicon kimi mətn prosessorları auditin bütün mərhələlərində istifadə olunur, bu da audit sənədlərinin yaradılmasını və yüksək keyfiyyətli icrasını tələb edir. Bunlar audit müqavilələri, proqramlar, planlar, iş sənədləri, rəylər, müxtəlif sertifikatlar və sorğuların hazırlanmasında istifadə olunur.

Hüquqi istinad sistemi, axtarış və digər xidmət proqram təminatı vasitələri ilə birlikdə qanuni şəkildə işlənmiş və dərhal yenilənmiş hüquqi məlumat sistemidir.

Ən başlıcası, mühasibat proqramı ilə birləşdirilmiş hüquqi istinad sistemləri tərəfindən auditorun işi sadələşdirilir.

Əksər hallarda praktikada auditorlar bankın informasiya texnologiyaları sisteminin özünü yoxlamalıdır. Bunu etmək üçün, auditorlar bank proqramlarının

səmərəli fəaliyyətini müəyyənləşdirmək üçün proqramlarını bank sistemində qururlar. Bankın informasiya texnologiyalarının nəticələrinin auditor proqramları əsasında əldə edilmiş məlumatlarla müqayisəli təhlili aparılır. Yayınmalar müəyyən edilir, bankın proqram təminatı sahəsində zəif və həll olunmamış problemlər aşkar edilir, aşkar edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması və ya yaxşılaşdırılması üçün tövsiyələr verilir. Bankın informasiya texnologiyaları da təhlükəsizlik baxımından yoxlanılır. Mühasibat və digər bank materiallarına giriş yoxlanılır. Etibarlılığın əsas amili bankın informasiya texnologiyalarının stress testləri ilə həyata keçirilən bankın informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Xarici təhdidlərə və informasiya sızması təhdidlərinə qarşı IT təhlükəsizliyinin dərəcəsi yoxlanılır. Auditorlar tərəfindən ən çox istifadə olunan proqramlar "1C: Mühasibat", "SUP KEWI", "RS ARXIV" dir. Cədvəlli prosessorlarla yanaşı, audit firmaları iqtisadi subyektlərin maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili prosedurlarını həyata keçirmək üçün xüsusi maliyyə təhlil proqramlarından istifadə edirlər. Maliyyə təhlili proqramı üç əsas tipik vəzifəni həll etmək üçün istifadə olunur:

1. Müəssisənin cari maliyyə vəziyyətinin və inkişafının əsas meyllərinin qiymətləndirilməsi.

2. Biznesin inkişafı üçün strateji idarəetmə qərarlarının hazırlanması, uzunmüddətli inkişaf proqnozlarının tərtib edilməsi və yeni fəaliyyət sahələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

3. Müəssisə rəhbərliyi üçün taktiki həllərin hazırlanması. Bu tapşırıq operativ idarəetmə xidmətlərinin səlahiyyətinə aiddir və biznesin hazırkı inkişafı üçün ən yaxşı yolların müəyyənləşdirilməsinə yönəlib.

Maliyyə təhlili üçün əsas proqram qruplarına aşağıdakılar daxildir: müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili və diaqnostikası üçün avtomatlaşdırma sistemləri; iqtisadi fəaliyyətin daxili təhlili üçün avtomatlaşdırma vasitələri; investisiya layihəsi avtomatlaşdırma sistemləri; intellektual analitik sistemlər. Bunlardan ən yenisini intellektual analitik sistemdir. Azərbaycanda bu yeni proqramı hazırlamağa başlayan aparıcı bank Paşa Bank ASC-dir.

Audit zamanı audit şirkəti həm öz proqram təminatından, həm də bankın özünün daxili nəzarət sistemindən istifadə edə bilər. Audit təşkilatı hazırlanmış audit proqramında təqdim edilmiş auditorun iş sənədlərinin tərtib edilməsi və icrası formalarına dair tələbləri müstəqil olaraq müəyyən etmək hüququna malikdir. Bir çox inkişaf etmiş bank öz daxili kompüter nəzarət metodlarını inkişaf etdirmişdir. Bu banklardan biri də daxili nəzarət sistemini xeyli asanlaşdıran öz proqram interfeysini inkişaf etdirmiş Bank of Baku ASC-dir. Burada IBS proqramı (inovativ bank sistemləri) hazırlanmışdır. Yeni proqram, xüsusi filtrlərin köməyi ilə ayrı-ayrı maddələrin yayınmalarını müəyyənləşdirir, analizlər aparır bilən və bankdakı əməliyyatların əhəmiyyətliliyini ən düzgün qiymətləndirir bilən xarici auditorların işini xeyli asanlaşdırdı. Proqram həm də ofis proqramları ilə yaxından əlaqəlidir. Məlumat, proqramlar asanlıqla mətn və ya cədvəl mühitinə köçürülə bilər. Ən böyük nailiyyət mühasibat uçotunun eyni proqram tərəfindən aparılması və daxil edilmiş bütün məlumatların dərhal mühasibat hesablarında əks olunmasıdır və bu da səhv ehtimalını minimuma endirir. Bank, müştərilərinin kart sistemlərini qorumaq üçün SMS bankçılıqdan istifadə edərək xarici təhdidlərdən qorunma sistemi inkişaf etdirmişdir. Kartlarla aparılan bütün əməliyyatlar əvvəlcə müştərilər tərəfindən kartdan alınan məbləğin istifadəsinə razılıq verildiyi barədə təsdiq mesajları şəklində təsdiqlənməlidir. Bu metodlar Azərbaycanın bank sistemində müştərilərin kart itirildiyi təqdirdə riskdən qorunmasını təmin edən çox vacib bir mərhələ rolunu oynayır.

II FƏSİL. MÜASİR ŞƏRAİTDƏ KOMMERSİYA BANKLARININ MALİYYƏ HESABATLARININ ANALİTİK PROSEDURLARININ AUDİTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODİKASI

2.1. Maliyyə hesabatlarının auditi üçün analitik prosedurların yaradılmasına əsas yanaşmaların təhlili

Büdcə hesabatlarının bir tərəfi səylərin necə edildiyini, qarşı tərəf isə mənbələrin necə qazandığını, yəni borcluları ödəmələrini göstərir və bu səbəbdən iki oyunçu bir-birinə bərabərdir və ümumilikdə bir ədalət, bir tarazlıq.

Ümumi pul vəziyyəti barədə hesabatın növü altdakı cədvəldə göstərilir. Bu quruluş yuxarıda bəhs etdiyimiz hesabatın seqmentlərini və bir quruluş kimi necə yığılacağını göstərir.

Müəyyən bir müddət üçün tapşırıqın pul hərəkətlərinin sonrakı təsirləri barədə məlumat əldə etmək üçün fayda və bədbəxtlik iddiası almaq vacibdir. Xeyir və bədbəxtlik ifadəsinə tez-tez pul icrasının izahı deyilir. Pul iddiasının sonrakı təsirinin ya fayda, ya da bədbəxtlik olması səbəbindən bu iddianın iki adı var. Faydalar və bədbəxtlik izahatı, maddənin ödəniş və xərclərini, elementin bir fayda və ya bədbəxtlikdə işlədiyini görmək və araşdırmaq üçün istifadə olunur.

Xalis satışın müəyyən edilməsi üçün aşağıdakı düsturunu tətbiq etmək lazımdır:

$$S_x = S_{\text{ü}} - S_v$$

S_x - xalis satış

$S_{\text{ü}}$ – Ümumi satış

S_v - Satış vergisi

Satılan Malın Maya Dəyərini (SMMD) tapmaq üçün lazım olan düstur aşağıdakıdır:

$$SMMD = E_i + A - E_s$$

SMMD – Satılan malın maya dəyəri

E_i - ilin əvvəlinə olan ehtiyatlar

A – Alış

E_s - İlin sonuna olan ehtiyatlar

Deyə bilərik ki, kapital büdcəsi xülasələri cəhd sahibinin qarşısında öhdəliklərini göstərir. Əsasən kapital bir şey təşəbbüsüdür. Dəyər, əlavə olaraq bütün öhdəliklərin bir elementin mənbələrindən çıxılmasından sonra qurulmağa davam edən xalis mənbələr üçün başqa bir addır. Kapital düsturunu aşağıdakı kimi təsvir edə bilərik:

Kapital = Aktivlər - Borclar

Cədvəl 1: Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın quruluşu

AKTİVLƏR	KAPİTAL VƏ ÖHDƏLİKLƏR
Qısamüddətli aktivlər	Qısamüddətli aktivlər

Qısamüddətli borclar	Qısamüddətli borclar
Pul və pul ekvivalentləri Kreditorların borcu və digər öhdəlikləri	Pul və pul ekvivalentləri Kreditorların borcu və digər öhdəlikləri
Ehtiyatlar Uzunmüddətli borcların cari hissəsi	Ehtiyatlar Uzunmüddətli borcların cari hissəsi
Alacaq borcları Cari vergi borcları	Alacaq borcları Cari vergi borcları
Əvvəlcədən ödənilmiş xərclər Qısamüddətli borclar	Əvvəlcədən ödənilmiş xərclər Qısamüddətli borclar
Qısamüddətli investisiyalar Hesablanmış öhdəliklər	Qısamüddətli investisiyalar Hesablanmış öhdəliklər
Digər cari aktivlər Qısamüddətli bank krediti	Digər cari aktivlər Qısamüddətli bank krediti
Təxirə salınmış gəlir	Təxirə salınmış gəlir
Uzunmüddətli aktivlər	Uzunmüddətli aktivlər
uzunmüddətli vəzifələr	uzunmüddətli vəzifələr
Əsas vəsaitlər Uzunmüddətli borclar	Əsas vəsaitlər Uzunmüddətli borclar
Qeyri-maddi aktivlər Uzunmüddətli borclar	Qeyri-maddi aktivlər Uzunmüddətli borclar
Uzunmüddətli investisiyalar Uzunmüddətli bank kreditləri	Uzunmüddətli investisiyalar Uzunmüddətli bank kreditləri
Xeyirxahlıq	Xeyirxahlıq
Digər maliyyə aktivləri	Digər maliyyə aktivləri
Şəxsi kapital	Şəxsi kapital
Nizamnamə kapitalı	Nizamnamə kapitalı

Mənbə : Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları <https://www.ifrs.com/>, 01.01.2021

Cədvəl 2: Mənfəət və zərər haqqında hesabatın quruluşu

Xalis Satış (əsas iş haqqı)	X
Satılan əşyanın xərcləri	(X)
Ümumi üstünlük	X
Gəlirlər	X
Xərclər	(X)
İş faydası	X/(X)
Pul ödənişi (xərclər)	X/(X)
Pul faydası (bədbəxtlik)	X/(X)
Köməkçilərin və fayda gətirən birgə söylərin bir hissəsi	X/(X)
Ödənişdən əvvəl faydalanın	X/(X)
Şəxsi vergi	(X)
Ayrıntılı vaxt çərçivəsində xalis fayda (çatışmazlıq)	X/(X)

Mənbə : Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları <https://www.ifrs.com/>, 01.01.2021

Dəyər dəyişikliklərinin təsdiqlənməsi, bir il ərzində bir elementin mənbələrindəki inkişaf və dəyişikliyi əks etdirən bir növ maliyyə xülasəsidir. Dəyərdəki dəyişikliklər üçün, elementin ödəniş izahatının nəticəsi il ərzində dəyişir. Nə qədər olursa olsun, il ərzində özəl kapitaldan verilən müavinətlər və ya spekulyasiyalardakı dəyişikliklər və kapitalın müxtəlif seqmentləri dəyər dəyişikliyi səbəbləri ilə xatırlanır.

Cədvəl 3: Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın quruluşu

Sıra №-si	İl ərzində kapitalın hərəkəti	Nizamnamə Kapitalı	Bölüşdürülməmiş mənfəət	Cəmi
1.	İlin əvvəlinə qalıq	700	500	1200
2.	İl boyunca kapitala əlavələr	0		0
3.	İl boyunca qazanılmış xalis mənfəət		600	600
4.	İl ərzində baş vermiş çıxarışlar		(300)	(300)
5.	Kapitalın maddələri arasında transfer	400	(400)	0
6.	İlin axırına qalıq	800	500	1300

Mənbə : Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları <https://www.ifrs.com/>, 01.01.2021

Şirkətdənkənar bank auditi dedikdə, müstəqil auditor tərəfindən bankın maliyyə hesabatlarının yoxlanılması nəzərdə tutulur. Bankın fəaliyyətinin yoxlanılması prosesi bir neçə mərhələdən ibarət ola bilər. Audit metodları, auditin mərhələlərindən və mahiyyətindən asılı olaraq tərtib olunur. Başlanğıcda, yoxlama aparmaq üçün bank, auditor xidmətlərinin göstərilməsi tələbi ilə auditora müraciət edir. Yoxlamaya başlamazdan öncə bankla auditor firması (auditor) arasında tərəflərin hər birinin hüquq və vəzifələrini əks etdirən müqavilə imzalanır. Birbaşa yoxlama prosesinə başlamazdan əvvəl auditor, bankın fəaliyyəti ilə tanış olur. Şirkətdənkənar audit, daxili audit ilə sıx əlaqəli olduğundan, əvvəlcə bankın daxili nəzarət mexanizminin təşkili və effektivliyi qiymətləndirilir, daxili auditin obyektivliyi, müstəqilliyi, peşəkarlığı və yerinə yetirilən funksiyaların həcmi müəyyən edilir. Auditorlar yoxlanılan bankın bütün fəaliyyətlərini öyrənir, həqiqi, düzgün qiymətləndirir, mühasibat hesabatında düzgün əks etdirir və bu əməliyyatlarla bağlı qanunvericiliyin tələblərinə cavab verən aktiv və passiv əməliyyatların vəziyyətini nəzərə alır. Auditor yalnız bankın maliyyə və təsərrüfat fəaliyyəti ilə tanış olduqdan sonra yoxlamayı planlaşdırmağa başlayır, yoxlama metodlarını seçir (<https://www.finansist.az/upload-files/Jurnal-5-Audit-standartlari.pdf>)

Metod, hədəflərə nail ola bilmək üçün istifadə edilən bir sıra texnika və metodlar toplusudur. Audit şirkətləri yoxlanılan müəssisəni audit etmək üçün müxtəlif metodlardan istifadə edə bilərlər. Ancaq metodların tərkibi daha çox bankın maliyyə və iqtisadi fəaliyyətindən, auditin məqsədindən və digər amillərdən asılıdır.

Həmçinin, hər bir audit şirkətinin metodları da bir-birindən fərqlənə bilər, lakin kollektiv olaraq, audit metodlarının yaradılması üçün dörd əsas yanaşmadan istifadə edilir.

- Mühasibat yanaşması.
- Hüquqi yanaşma
- Xüsusi yanaşma
- Sektor yanaşması

Mühasibat yanaşmasına ənənəvi yanaşma da deyilir. Bu yanaşma, mühasibat uçotunun müxtəlif bölmələri üçün yoxlama metodlarının inkişafını özündə ehtiva edir, məsələn, kassa əməliyyatlarının auditi, hesabatlı şəxslərlə hesablaşmaların auditi, əmək haqqı ilə işçilərlə hesablaşmaların auditi və s. Bu yanaşmada ümumilikdə dövrü və balans hesabatlarının, ümumi və kassa kitablarının və s.-nin yoxlanılmasına dair hesabatlarla əlaqəli bütün sənədlər yoxlanılır.

Hüquqi yanaşma, müxtəlif məsələlərin hüquqi baxımdan yoxlanılması məqsədilə metodların işlənilib hazırlanmasını əhatə edir. Bu metodlar, iqtisadi fəaliyyətin əks olunmasının hüquqi tərəfinin daha dərinləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu metodlara bankın nizamnamə kapitalının formalaşmasının düzgünlüyünün və tamlığının yoxlanılmasını, həmçinin təsisçilərlə hesablaşmaların düzgün aparılmasının yoxlanılması proseduru daxil edilən nizamnamə kapitalının yoxlanılması metodologiyasını daxil etmək olar. Bağlanan müqavilələrin qüvvədə olan qanuna uyğunluğu və əmək qanunvericiliyinə müvafiqliyinin yoxlanılması da bu növ audit metodologiyasına istinad edir. Audit qanunlarında bu cür metodlara nəzarət sistemi vasitələri deyilir.

Xüsusi yanaşma, xüsusi xüsusiyyətlərə malik bankın yoxlanılması üsullarının inkişafını (idarəetmə strukturu, kapital quruluşu, təşkilati-hüquqi forma, vergi rejimi və s.) əhatə edir. Məsələn, konsolide maliyyə hesabatları olan bankın yoxlanılmasını buna misal olaraq göstərmək olar.

Sektor yanaşmasında təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət növündən asılı olaraq təftiş metodları hazırlanır. Bu metodlara bankların yoxlanılması metodları daxildir.

Metod seçərkən aşağıdakı yoxlama üsullarından istifadə olunur: nəzarət üsulları, analitik üsullar, əməliyyatların ətraflı öyrənilməsi.

Nəzarət metodlarına bank rəhbərliyi tərəfindən nəzarət sistemlərinin kompüterləşdirilmə dərəcəsi asılı olan keyfiyyətə nəzarət daxildir.

Analitik metodlara, məsələn, əməliyyatların böyümə və ya azalma dərəcələrini, cari və əvvəlki ilin gəlirlərinin araşdırılmasını, bank sektorunda paralellər aparılmasını və proqnozlar verilməsini daxil edirlər.

Ətraflı araşdırmaya aşağıdakılar daxildir: mühasibat sənədlərinin yoxlanılması, əməliyyatların faktiki yoxlanılması, mühasibat uçotunun yoxlanılması, mühasibat uçotundakı sənədlərin sənədlərlə (həmçinin mühasibat uçotu qeydləri, sənədlər və bir-biri ilə əlaqəli əməliyyatlar barədə faktiki məlumatlarla) müqayisə edilməsi, əks yoxlamaların aparılması. Auditdə istifadə metodlardan asılı olaraq aşağıdakı yoxlama metodlarından da istifadə edilir: davamlı, seçmə, kombinə, sənədli və faktiki.

Daimi nəzərdən keçirmə strategiyası bütün əsas mühasibat qeydlərinin, məntiqi və istehsal edilmiş mühasibat qeydlərinin və maliyyə hesabatlarının mahiyyətinin müəyyən bir araşdırmasını əhatə edir. Davamlı texnika qiymətləndirilməsi zamanı əsas qeydlərin məlumatları bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir və elmi mühasibat qeydlərinin mahiyyəti verilir. Elmi mühasibat məlumatları daha sonra istehsal edilmiş mühasibat dövriyyəsi və tarazlığı ilə əlaqələndirilir. İstehsal edilən qeydlərdəki tarazlıqların əks olunmasının dəqiqliyi hələ müəyyənləşdirilməmiş vərəq şeyləri elan tarixləri ilə müqayisədə yoxlanılır. Müvafiq fərdi qeydlərdəki məlumatların dəqiqliyini tamamilə yoxlayarkən banklarda müşayiət olunanlara diqqət yetirilməlidir:

□ yüksək əmək intensivliyi səbəbindən hər zaman tam yoxlama aparılmır (banklarda müştərilərin minlərlə şəxsi hesabı var - hesablaşma, kredit, depozit və digərləri);

□ Analitik və sintetik mühasibat məlumatlarının uzlaşdırılması, sintetik mühasibat məlumatları ilə maliyyə hesabatları arasında yazışmaların qurulması avtomatik olaraq həyata keçirilir və daxili nəzarət sistemi tərəfindən idarə olunur.

Müştəri sifarişlərinin icrası ilə əlaqəli olmayan və buna görə də onlar tərəfindən nəzarət olunmayan əməliyyatlar üçün sənədlərin tam yoxlanılması məsləhətdir. Bu sənədlərə bankın gəlir və xərcləri, nizamnamə fondunun formalaşdırılması ilə bağlı daxili bank əməliyyatları sənədləri daxil edilir.

Yoxlama texnikası ümumiyyətlə az bir hissə üçün sınıanmış cəmi haqqında kifayət qədər dəqiq məlumat əldə etməyə imkan verir. Bir nümunə icmalında rəyçi, elementin mühasibat qeydlərini davamlı olaraq əvəzinə, tətbiq olunan nəzərdən keçirmə standartının ehtiyacları ilə etibarlı bir şəkildə araşdırır.

Konsolide imtahan texnikası - davamlı və çox yönlü qiymətləndirmə strategiyalarının qarışığıdır. Bir neçə yüksək təhlükəli mübadiləni yoxlamaq üçün doyurucu bir araşdırma texnikasından istifadə olunur. Bu birjalara aşağıdakılar daxildir: tanış olmayan ticarət birjaları, səhmdar keyfiyyətləri olan birjalar və digərləri. Xüsusi çek strategiyası kifayət qədər böyük olan mübadilələri təsdiqləmək üçün istifadə olunur. Belə mübadilə, məsələn, nağd pul, geri ödəmə, maliyyə və sairələri özündə birləşdirir, buna görə çox hallarda ehtimal olunur ki, rəy verən şəxs fasiləsiz nəzərdən keçirmə strategiyasından istifadə etməsinə təşviq olunur və ümumiyyətlə çox böyük hallarda imtahan iştirakçısı istifadə etməlidir.

Faktiki nəzarət metodları - gerçəkliyi, yəni əməliyyatların gerçəkliyini müəyyənləşdirmək üçün aparılır. Sənədlərə, bankın səhmdarlarının və müştərilərinin, maliyyə orqanlarının mühasibat uçotuna əsasən aparılır. Pul və maddi dəyərlərin qəbulu və verilməsi sorğu yolu ilə və ya hüquqi və fiziki şəxslərin arayışı ilə müəyyən edilir. Bunlara inventar, vizual qiymətləndirmə və ekspert rəyi daxildir. Maliyyə hesabatlarının yoxlanılması zamanı auditor inventarizasiyanı müstəqil aparmır, lakin illik hesabat tərtib etmədən əvvəl inventarizasiya zamanı onun iştirakı arzu olunandır. Vizual müşahidə metodundan istifadə edərkən əsasən obyekt araşdırması, sorğu-sual və sınaq metodlarına müraciət edirlər. Xüsusi audit

tapşırığı üzrə xronometraj, iş gününün fotosəkli və xidməti araşdırma istifadə edilə bilər.

Sənədli (daxili) audit mərkəzinin mühasibat uçotu (ilkin və konsolidə olunan) və mühasibat yaxud vergi hesabatlarının öyrənilməsi ilə məhdudlaşan bir yoxlamadır. Belə bir təftiş, bir qayda olaraq yoxlanılan müəssisəyə getmədən həyata keçirilir. Bu qrupa aşağıdakılar daxildir: sənəd araşdırması, məlumat modelləşdirmə və kameral icmallar. Maliyyə hesabatlarının yoxlanılması zamanı bir qayda olaraq sənədlər forma və məzmunca araşdırılır. İnformasiya modelləşdirməsinə aşağıdakılar daxildir: əks yoxlamalar, əməliyyatların qarşılıqlı nəzarəti, əks hesab, sənədlərin analitik yoxlamaları, nəzarət müqayisələri (balans münasibətləri), məntiqi yoxlamalar, sənəd yoxlamaları, izləmə.

Kameral yoxlamalar mühasibat reyestrləri məlumatlarının Baş kitabın məlumatları ilə maliyyə əlaqəsi və digər hesabatların qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi məqsədilə aparılır.

Auditdə istifadə olunan metodlar aşağıdakılar ola bilər:

- 1) Digər elmlərdən götürülmüş audit metodları.
- 2) Normativ-hüquqi metodlar
- 3) Audit şirkətinin mülkiyyət metodları.

Digər elmlərdən götürülmüş audit metodlarından istifadə edilərkən, müxtəlif riyazi texnikalardan və hesabat göstəricilərinin hesablanması metodlarından istifadə olunur. Bunlara empirik metodlar, riyaziyyat elementlərinin istifadəsi, ekonometriya, ehtimal nəzəriyyəsinin istifadəsi, statistika və s. daxildir.

Empirik metodlara ilk növbədə bunlar daxildir: xülasələr və qruplaşdırmalar, mütləq, nisbi və eyni zamanda orta dəyərlərin hesablanması, dinamiklər seriyasının qurulması, indeks metodu, kənarlaşdırma, detallaşdırma, balans metodu, qrafik metod və s. və firmanın özü tərəfindən istifadə olunan və inkişaf etdirilən metodlar. Özəl audit metodlarına aşağıdakılar daxildir:

- mahiyyət metodu: Mahiyyət məsələləri ilə bağlı qərar çıxararkən, auditor, onu yeni peşəkar sübutlar və fəaliyyət faktlarını təsdiqləməyə sövq edən lazımi “peşəkar şübhə” tələbinə əsaslanmalıdır.

- xüsusi metodlar. Test nəticələrini şərh etmək üçün daha çox istifadə olunurlar. Bu metod, audit nəticələrinin təfsiri, müəyyən fakt və hadisələrin müəssisənin fəaliyyətinə təsiri ilə bağlı peşəkar mühakimələrdən, yanaşmalardan və qiymətləndirmələrdən istifadə edərək auditor rəyinin formalaşdırılmasından ibarətdir. Alınan məlumatlara əsasən auditor nəticələr tərtib edir və auditor hesabatını hazırlayır.

Müasir tendensiyalar auditdə şirkətin maliyyə vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsindən istifadə edilməsini təklif edir ki, bu da auditin analitik mərkəzinin gücləndirilməsində özünü göstərir. Bu, analitik prosedurların və maliyyə təhlili elementlərinin auditdəki rolunun artımını müəyyənləşdirir.

2.2. Kommersiya banklarının öz vəsaitlərinin auditi

Öz vəsaitlər, Azərbaycanda kommersiya banklarının ən vacib göstəricisidir. Onların əhəmiyyəti kommersiya bankının normal fəaliyyətinin, öhdəliklərinə cavab vermə qabiliyyətinin təmin edilməsində özünü göstərir. Kommersiya banklarının maliyyə çətinliklərinin və iflasının əsas səbəblərindən biri öz kapitalının keyfiyyətsiz idarə edilməsidir. Bunun səbəbi banklar tərəfindən öz kapitalın formalaşması və dəyişdirilməsi zamanı yol verilən pozuntular, həmçinin idarə heyəti tərəfindən onun ölçüsü və adekvatlığının düzgün hesablanmamasıdır. Öz vəsaitlərin istifadəsi ilə bağlı problemləri aradan qaldırmaq üçün banklar xarici auditorların köməyinə müraciət edirlər. Yüksək rəqabət və artan risk mühitində audit, yalnız hesabatların etibarlılığını təsdiqləməyə deyil, həm də fəaliyyətinin dərin təhlilinə yönəldilməlidir.

Ticarət banklarının fəaliyyətində öz kapitalın oynadığı mühüm rolu Azərbaycan Mərkəzi Bankının fəaliyyətində görmək olar. Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin tövsiyələri və metodiki işlənmələri əsasında kommersiya bankları üçün

prudensial tələblər hazırladı, bunların arasında kommertiya banklarının kapitalına da tələblər vardı. 25 iyul 2012-ci il tarixində Azərbaycan Mərkəzi Bankı “Banklarda kapitalın ölçüsünün və adekvatlığının hesablanması qaydaları”nı formalaşdırdı. Kommertiya banklarını yoxlayarkən audit şirkətləri bu qaydaları rəhbər tutmalıdırlar. Ticarət banklarının bu normalara riayət edilməsi, Mərkəzi Bank tərəfindən banklarda xarici auditin tətbiqi ilə izlənilir, çünki Azərbaycan Mərkəzi Bankı öz kapitalını kommertiya banklarının sabit fəaliyyətini təmin edən əsas elementlərdən biri hesab edir və ciddi tələblər qoyur. Audit firmaları mərkəzi bankın minimum kapital tələblərini bilməlidir. Bunları hesablamaq üçün audit şirkətləri kapitalın likvidliyini, onun yetərliliyini, adekvatlığını və s. ölçməlidirlər.

Bankın öz vəsaitləri, bankın iqtisadi müstəqilliyini və fəaliyyətinin sabitliyini təmin edən müxtəlif təyinatlı fondlar məcmusudur. Bunlara aşağıdakılar daxildir: nizamnamə kapitalı, ehtiyat fondu, balans maddələrinin yenidən qiymətləndirilməsi fondu, bölüşdürülməmiş gəlir.

Nizamnamə kapitalı (kapital) bankın mövcudluğunun iqtisadi zəminini yaradır və bankın hüquqi şəxs kimi formalaşması üçün ilkin şərtədir və bu səbəbdən ona qarşı xüsusi tələblər qoyulur. Kredit təşkilatının nizamnamə kapitalı, iştirakçılarının töhfə məbləğindən ibarətdir və kreditorlarının mənafeələrinə zəmanət verən minimum əmlak məbləğini müəyyənləşdirir. Mərkəzi bankın ehtiyat tələblərinə görə kommertiya banklarının nizamnamə kapitalı 50 milyon manatdan az olmamalıdır. Borc vəsaitləri kredit təşkilatının nizamnamə kapitalını yaratmaq üçün istifadə edilə bilməz, yəni təsisçilər kreditlə alınan nizamnamə kapitalına qatqı verməməlidirlər. Nizamnamə kapitalının yoxlanılmasında məqsəd, nizamnamə kapitalının formalaşdırılması və dəyişdirilməsi prosedurunun mövcud qanunvericiliyə uyğunluğunu müəyyən etməkdən ibarətdir [3, maddə 44]. Bankın nizamnamə kapitalının yoxlanılması zamanı bank əməliyyatlarının aparılması üçün təsis sənədlərinin və lisenziyalarının yoxlanılması, bankın ümumi iclasının və direktorlar şurasının protokollarının təhlili, bankın saxlanılmasının yoxlanılması kimi prosedurların həyata keçirilməsi planlaşdırılır. Auditor kapitalın hesablanmasına

daxil olan məbləğlərin etibarlılığını, əsas və əlavə kapital mənbələrinə aid edilməsinin qanuniliyini, müəyyən edilmiş kapital strukturuna uyğunluğunu təsdiqləməlidir. Kommersiya banklarının nizamnamə kapitalının yoxlanılması qaydası bankın təşkilati-hüquqi formasından asılıdır. Auditorlar tərəfindən yoxlanılması tələb olunan sənədlər aşağıdakılardır:

- 1) təsis sənədləri, nizamnamə;
- 2) qiymətli kağızların buraxılışının nəticələri barədə hesabatlar;
- 3) Bank balans məlumatları.

Qiymətli kağızlar yoxlanılarkən qiymətli kağızların alqı-satqı sənədləri yoxlanılır, səhm almaq hüququ verən sənədlər və müəyyən sayda səhmlər üzrə mübadilə müqaviləsi yoxlanılır. Bundan əlavə, nizamnamə kapitalının ödənilməsi faktını, bu əməliyyatların bankın müxbir hesabında, kassa hesabında və nizamnamə kapitalının hesablarında əks olunmasının tamlığı, vaxtında və düzgün olduğunu təsdiqləyən ilkin sənədlər yoxlanılır. Auditorlar balans hesabları qalığının bankın nizamnaməsində göstərilən nizamnamə kapitalının məbləğinə uyğun olduğunu müəyyən etməlidirlər. Səhmdar bankın nizamnamə kapitalında artım, həm elan edilmiş səhmlərin nominal dəyərinin artırılması, həm də əlavə səhmlərin yerləşdirilməsi yolu ilə baş verə bilər. Əlavə səhmlər yalnız bankın nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş səhmlərin sayı daxilində yerləşdirilə bilər. Səhmdarların ümumi iclasının nizamnamə kapitalının artırılması ilə bağlı protokollarını yoxlayarkən auditorlar nəzərə almalıdırlar ki, əlavə səhm emissiyası yolu ilə nizamnamə kapitalının artırılması qərarı səsvermə sahiblərinin səs çoxluğu ilə qəbul olunmuş olsun, nizamnamədə dəyişiklik qərarı, səhmdarların ən az 75% səsini tələb edir. Bundan əlavə, audit zamanı auditorlar səhmlərin buraxılması üçün nəzərdə tutulmuş prosedurlara əməl olunmasını təmin etməlidirlər. Nizamnamə kapitalındakı artım, əvvəlcədən yerləşdirilmiş səhmlərin nominal dəyərinin artırılması və ya əlavə səhmlərin yerləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Cədvəl 4: Nizamnamə kapitalı auditinin mərhələləri

1. Hər ayın 1-ci günü nizamnamə kapitalının balans hesabından saldonu, fərdi hesab məlumatları balansı üzrə yoxlamaq.
2. Müştərinin təsis sənədlərinə baxmaq.

3. Təsisçilərin ilkin sənədlərlə təsdiq edilmiş həqiqi yatırımların miqdarını və təsisçilərinin səhmlərinin həqiqi nisbətini izləmək.
4. Təsis sənədlərinə uyğun olaraq nizamnamə kapitalının formalaşma müddətinin təhlili
5. Yatırımların mühasibat qeydlərinin izlənməsi
6. Nizamnamə kapitalı dəyişdirilərkən mühasibat uçotu qeydlərinin yoxlanılması

Mənbə: Макарова Л.Б., Якунин Л.А. (2012), Финансовый контроль, М.: Reed Group, - s.102

Ehtiyat fondu bankın fəaliyyətində yaranan mümkün zərərləri aradan qaldırmaq məqsədilə yaradılır və fəaliyyətin sabitliyini təmin edir. Ticarət bankı üçün ehtiyat fondunun formalaşdırılması məcburidir. Ehtiyat fondu, bank səhmdarlarının ümumi iclası tərəfindən illik mühasibat hesabatı təsdiq edildikdən sonra cari ilin mənfəətindən tutulmalar hesabına formalaşır. Ehtiyat fondunun vəsaitlərinin istifadəsi üçün müəyyən edilmiş məqsədlər mövcuddur və istifadə qaydası bankın idarə heyəti və ya şurasının qərarı ilə müəyyən edilir.

Yoxlama zamanı ehtiyat kapitalının adekvatlığına, istifadəsinə və mühasibat uçotunda əks olunmasının düzgünlüyünə diqqət yetirilməlidir. Ehtiyat fondunun yoxlanılması mərhələləri aşağıdakılardır:

Cədvəl 5: Ehtiyat kapitalı auditinin mərhələləri

1. Hər ayın 1-də balansdakı ehtiyat fondunun balansını fərdi hesab məlumatları ilə yoxlamaq.
2. Nizamnaməyə uyğun olaraq ehtiyat kapitalının formalaşdırılması qaydasını yoxlamaq.
3. Ehtiyat kapitalının məqsədli istifadəsini və idarə heyətinin qərarlarının mövcudluğunu yoxlamaq.
4. Ehtiyat kapitalının hərəkətinin mühasibat uçotunun izlənməsi.

Mənbə: Макарова Л.Б., Якунин Л.А. (2012), Финансовый контроль, М.: Reed Group, - s.102

Ümumi kapital, birinci dərəcəli elementlərin və ikinci səviyyəli kapitalın cəmindən və həmçinin bu elementlərdən çıxılmalar nəzərə alınaraq prudensial hesabatda istifadə olunan kapitaldır. Ümumi kapital tələbinin əsas məqsədi, bankın iş strategiyasını dəstəkləmək, eyni zamanda qeyri-müəyyənlik qarşısında maliyyə sabitliyini təmin etməkdən ibarətdir. Ümumi kapital üçün mərkəzi bank tərəfindən təyin olunan minimum tələb 50 milyon manatdır. Bunlara yalnız pul və ya yüksək likvidli aktivlər daxildir.

Səviyyə 1 kapital (əsas kapital və ayrılmamış ehtiyat) nizamnamə kapitalının ödənilmiş hissələrindən və yığılmış ehtiyatlardan ibarətdir.

2-ci dərəcəli kapital (əlavə kapital) gizli ehtiyatlardan, aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi üçün ehtiyatlardan, kreditlər üzrə zərərləri ödəmək üçün ehtiyatlardan və müddətli subordinasiya borcundan ibarətdir.

Ümumi kapital = (Səviyyə 1 kapital - Səviyyə 1 kapitaldan çıxılmalar) + (Səviyyə 2 kapital - Səviyyə 2 kapital çıxılmalar). Ümumi kapitalın adekvatlığı ən azı 12%, əsas kapitalın adekvatlığı isə ən azı 6% olmalıdır. Hər bir bankın aktivlərinin quruluşu fərdi olduğu üçün hər bir bank üçün kapital adekvatlığı fərddir. Aktivlər risk qruplarına bölünür, ağırlıqlar 0 ilə 120% arasında dəyişir.

Nümunəvi Misal 1.

Bank hesabat ilinin başlarında hər birinin qiyməti 700 manat olan 5 ədəd notbuk əldə etmiş və iki il keçdikdən sonra bu cür məhsulların formalaşdırılması sayəsində onların dəyəri 600 manat təşkil etmişdir.

Aşkarlanan vaxt çərçivəsində ikisi hər biri 750 manata satıldı. Keçmiş detallaşdırma dövründə satılmayan 700 AZN dəyərində yazılmış üç jurnal, bədbəxtlik vaxtından əvvəl həll olunduğundan və dərhal qavranılmasına ehtiyac duyulduğundan, açıqlanan müddət ərzində hər biri 600 AZN dəyərində qiymətləndirilməli idi.

Belə bir vəziyyətdə, oyun planının maliyyə hesabatlarında, müqavilənin əksinə, maddi mənsubiyyətə əsaslanan maddi ehtiyaclar daxilində, mənbənin kirayəsi kimi məlumatlar vermək düzgündür.

Beləliklə, əhəmiyyətlik, fərdi elementin büdcə hesabatlarında yer alan məlumatların mahiyyətindən və ya səhvin qiymətləndirilmiş dəyərindən və ya bu xüsusiyyətlərin hər birinin konsolidasiya edilmiş təsirindən asılı olan bir elementin maliyyə xülasələrindəki uyğunluğun müəyyən bir hissəsidir.

Model Nümunə 2.

İlin sonuna yaxın bankın riskli mənbələrini 50.000 manat ölçüsündə silmək üçün bir dəyişiklik edildi. Həmin tarixdə verilmiş kredit tədarüku 100.000 AZN və ilin sonuna qədər 2.000 AZN daxil olmaqla 1.000.000 AZN idi.

İcra edilmiş maliyyə xülasəsinin komponentlərinə təklif olunan düzəlişin mənası aşağıdakı kimi araşdırıla bilər:

Net xalis kreditlərlə - 0,05%;

Non işlək olmayan mənbələrə münasibətdə - 0,5%;

-Əvvəlcədən ödənişlə əlaqədar - 25%.

Bu dəyişiklik xalis avanslar və təhlükəli mənbələr üçün böyük hesab edilmir. Buna baxmayaraq, vergi öncəsi endirimlərin əhəmiyyətinə gəldikdə, əvvəllər qeyd olunan reviziya həyata keçirilməlidir

Nümunəvi Misal 4.

Bankın əvvəlki hesabat dövründə göstərilmiş xidmət növlərinə görə rentabellik 24%-lə müəyyənləşdirilmişdir. Hesabat dövründə isə, bu göstərici 21%-ə enmişdir. Hesabat dövrünün növbəti ilində bank tərəfindən müştərilərin tələbatlarını nəzərə alaraq, tərəfindən müştərilərə göstərilən səmərəsiz xidmət növləri dövriyyədən çıxarılmış və yüksək gəlirli yeni bank xidmət növlərinin (yeni növ debet kartları, təmassız ödəniş sistemləri, sərfəli kredit növləri) təqdim ediləcəyi təsdiq edilmişdir. Bu əvəzləşmənin nəticəsində növbəti hesabat dövrü üzrə müştərilərə göstəriləcək xidmət növlərinin rentabelliği 29%-lə proqnozlaşdırılması əsaslandırılmışdır.

Ardıcılıq, müqayisəliliklə bağlı olsa da eyni şeylər deyildir. Ardıcılıq, ya bir dövr üzrə təşkilat üzrə, ya da hesabat verən təşkilat içində bir dövrdən digər dövrə, eyni maddələr üzrə eyni üsulların istifadə olunmasına aiddir. Müqayisəlilik hədəfdir, ardıcılıq isə bu hədəfi əldə etməyə yardım edir.

Nümunəvi Misal 5.

Cədvəl 6: «BANK OF BAKU»-nun audit olunmuş aktivlərin ardıcılıqla təqdim olunması (maliyyə vəziyyəti haqqında fraqment) (min manatla)

<i>Aktivlər</i>	31-Dec-19	31-Dec-18
Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri	147,275	117,118
Banklardan alınacaq vəsaitlər	9,634	37,842
Müştərilərə verilmiş kreditlər	287,353	226,117
İnvestisiya qiymətli kağızlar	7,819	13,601
Əmlak, avadanlıq və qeyri-maddi aktivlər	14,351	11,898

Aktivlərdən istifadə hüququ	13,147	
Satış üçün saxlanılan aktivlər	5,974	5,053
Digər aktivlər	7,624	2,711

Mənbə: https://www.bankofbaku.com/site/assets/files/6183/audit_report_bank_of_baku_az_e_2019.pdf, 01.01.2021

Yuxarıda göstərilər auditin rəyindən görüldüyü kimi, “Yelo Bank” ASC-nin maliyyə fəaliyyəti haqqında hesabatının müvafiq maddələri Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlara əsasən tərtib edilir və audit olunur. Bu onu göstərir ki, onlar müqayisəli və ardıcılıqla olunduğundan dərc olunmuşdur.

Nümunəvi Misal 6.

Bank 2018-ci ildə maliyyə hesabatlarını köhnə qaydalar və hesablar planı əsasında hazırlanmışdır. Bankın fəaliyyəti audit olunan zaman bu aşkar edilmiş və audit edən təşkilat tərəfindən maliyyə hesabatlarının yeni hesablar planı və qaydaları ilə yenidən hazırlanmasına göstəriş verilmişdir.

2.3. Bank balansının ekspress təhlili. Balans likvidliyinin təhlili.

Kommersiya bankının balansının likvidliyinin təhlili və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Maliyyə təhlili ənənəvi olaraq təşkilatın maliyyə idarəetməsinin ən vacib vasitələrdən biridir. Maliyyə vəziyyətinin təhlili metodikasına aşağıdakılar daxildir:

- ilkin qiymətləndirmə, maliyyə vəziyyətinin açıq təhlili;
- maliyyə vəziyyətinin dərinədən təhlili;
- maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırıcı təhlili.

Təhlilin əsas vəzifələri bunlardır: müəssisənin əmlak vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, ayrı-ayrı aktiv qruplarının likvidliyinin təhlili, aktivlərin yaranma mənbələrinin tərkibinin və strukturunun öyrənilməsi, cari aktivlərin tədarükünün xarakteristikası, fərdi aktiv və öhdəlik qruplarının əlaqəsi, pul qazanma qabiliyyətinin təhlili, saxlama və kapital artımının qiymətləndirilməsi.

Mərkəzi bank, bank sektorundakı sabitliyi təmin edən kapital adekvatlığını qorumaqda daha çox maraqlıdır, lakin kommersiya banklarının rəhbərləri üçün

balans təhlili, kommertiya bankının ödəmə qabiliyyətini və likvidliyini müəyyənləşdirmək məqsədilə istifadə edilən ən vacib göstəricidir. Kommertiya banklarının balansları, onların hesabatlarının əsas hissəsidir. Onların təhlili, bankın likvidliyini idarə etməyə, bank fəaliyyətinin idarə edilməsini yaxşılaşdırmağa imkan verir. Bankların rəhbərliyi, digər bankların hesabatlarından istifadə edərək müxtəbir münasibətləri qurarkən, borc verərkən və s. daxili vəziyyətlə tanış olur. Bank balansı vahid formada qurulur. Əməliyyatlardakı tərffəriat səviyyəsi rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərən kommertiya banklarının təcrübəsinə xas olan ticari sirrlərlə məhdudlaşır.

Təşkilatın maliyyə vəziyyəti təhlil edilərkən "Xalis dövriyyə kapitalı" (Net working capital) göstəricisi hesablanır. Təşkilatın maliyyə vəziyyətinin bu göstəricisinin tövsiyə olunan dəyəri: $NWC > 0$.

Balans strukturundakı dəyişikliklər nağd pul axımına təsir göstərir. Bütçə dövrünün sonundakı balans prinsipə əsasən fərdi aktiv və öhdəlik maddələri üçün balans bərabərliyi əsasında qurulur: Bütçə dövrünün əvvəlindəki balans + Planlaşdırılmış gəlir - Planlaşdırılmış xərc = Bütçə dövrünün sonu üçün planlaşdırılan balans qalığı.

Bu vəziyyətdə, dövrün sonuna planlaşdırılan balans hesablanmış (axtarılan) dəyərdir, dövrün başlanğıcındakı balans qalığı, balansın əvvəlindəki formadan (balansdan) faktiki dəyər kimi götürülür. Planlaşdırılan gəlir və xərclərin dəyərləri borcalan təşkilatın əməliyyat, investisiya və maliyyə bütçələrinin müvafiq xülasə formalarından götürülmüşdür. Bankın balansını yoxlayarkən, auditoriya firmaları bütün kommertiya banklarının riayət etməli olduqları mərkəzi bank standartlarına əsaslanan audit modelləri hazırlayırlar.

Bankın balansının likvidliyinə onun aktivlərinin quruluşu təsir göstərir: birinci dərəcəli likvid aktivlərin ümumi aktivlərdəki payı nə qədər çox olarsa, bankın likvidliyi o qədər yüksək olur. Beynəlxalq praktikada, aktivlərin ən likvid hissəsi əldəki nağd pul hesab olunur ki, bu da yalnız nağd pul deyil, həm də müəyyən kredit

təşkilatının Mərkəzi Bankdakı cari hesabındakı nağd pul deməkdir. Azərbaycanda likvidlik standartları Azərbaycanın Mərkəzi bankı tərəfindən müəyyən edilir.

Mərkəzi bankın "Ticarət banklarının likvidliyi haqqında" qaydalarına əsasən, yüksək likvidli maddələrə (A1) milli və xarici valyutadakı pul vəsaitləri, Azərbaycan Mərkəzi Bankı və hökuməti tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızlar, Mərkəzi bank tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızlar daxildir.

Mərkəzi bankın tələblərinə görə orta likvidli aktivlərə (A2) yerli və xarici banklarda yerləşdirilmiş əmanətlər, bankın qiymətli metalları, yerli banklar, habelə iqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf ölkələri tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızlar, 30 günlük müddətə verilmiş kreditlər daxildir.

Çətin likvidli aktivlərə (A3) qısa müddətdə yüksək likvidli aktivə çevrilə bilməyən aktivlər daxildir. Uzunmüddətli kreditlər və daşınmaz əmlaka yatırımlar çətin likvidli aktivlərə aid edilir. Bankın likvidliyi fərdi aktiv əməliyyatlarının risk dərəcəsiindən asılıdır: bankın balansında yüksək riskli aktivlərin payı nə qədər çox olarsa, likvidlik də bir o qədər az olur. Etibarlı aktivlərə nağd pul kimi müraciət etmək adətdir, bankların uzunmüddətli investisiyalarına isə yüksək riskli aktivlər deyilir.

Yüksək likvid öhdəliklərə (P1) cari hesabdakı vəsaitlər, hesabdən çıxarılmasını tələb edən depozitlər, 30 gün və ya daha az müddətə borclar, ödəmə tarixi silinmiş öhdəliklər daxildir. Mərkəzi bankın qaydalarına görə, 8 gündən 30 günədək olan tələblər yüksək likvidli öhdəliklər kimi təsnif edilir.

Orta likvid öhdəliklər (P2) 30 gündən 365 günə qədər olan borclar, ödəmə müddəti bir ildən çox olan borclar, borc vermə tarixindən əvvəl borc tələb etmək hüququ verən öhdəliklərdir.

Yüksək likvid öhdəliklərə (P3) 365 gündən artıq borclar daxildir. Bank balansının likvidliyi, aktiv və passivlərin öhdəlik nisbətini, aktivlərin strukturunu əks etdirən xüsusi göstəriciləri hesablamaqla qiymətləndirilir.

Bankın likvidlik səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, müəyyən bankın likvidlik nisbətlərinin dəyəri ilə müəyyən edilmiş normalarla müqayisə edilərək əldə edilir.

Likvidliyin tələb olunan səviyyədə saxlanması pul bazarının spesifik şərtləri, xüsusiyyətləri, müştəriləri, həyata keçirilən əməliyyatların xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla hazırlanmış passiv və aktiv əməliyyatlar sahəsində müəyyən bank siyasətinin həyata keçirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Yoxlamaya başlamazdan əvvəl audit şirkəti, bank haqqında məlumat əldə etmək üçün əvvəlcə sürətli yoxlama aparmalıdır. Bu məqsədlə, audit praktikasında tez-tez istifadə olunan ekspres analiz xidmətlərinə müraciət edirlər. Bank məxfiliyi səbəbindən bankın fəaliyyətinə dair bir çox məlumat dərhal açıqlana bilməz. Buna görə ekspres təhlildə tez-tez ən əlçatan məlumat formalarına müraciət edirlər. Bu məlumatlar balans hesabatını və mənfəət və zərər haqqında hesabatdakı məlumatları əhatə edir.

Ekspres təhlilin məqsədi, müəyyən bankla əməkdaşlıq riskinin nə dərəcədə böyük olduğunu müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Maliyyə hesabatlarının təcili təhlili bir və ya iki gündə təşkilatın maliyyə vəziyyəti haqqında ümumi bir fikir əldə etməyə imkan verir. Bu təhlilin rahatlığı təhlil məlumat bazasının sadəliyindədir. Mühasibat analizinin ekspres təhlili iki metodla həyata keçirilə bilər: üfüqi və şaquli təhlil.

Üfüqi təhlillər, qısa nəticələr çıxarmaq üçün hər hesabat maddəsinin əvvəlki dövrlə nisbi və mütləq formada müqayisəsidir. Cari dövrün göstəriciləri əvvəlki dövrün eyni göstəriciləri ilə müqayisə olunur, yəni dinamikanın müşahidə edilməsi (göstəricinin zamanla azalması və ya artması) müqayisə edilir. Hesabat dövrünün göstəricisindən əvvəlki dövrün göstəricisini çıxardıqdan sonra balans maddəsində artım və ya azalma olduğunu müəyyən etmək mümkündür. Tendensiyanı müəyyənləşdirmək üçün ardıcıl olaraq iki və ya üç illik fəaliyyətə baxmaq məsləhətdir, çünki bu, ödəmə qabiliyyətindəki böyümə və ya azalma tendensiyasını daha aydın əks etdirir.

Şaquli təhlil - yekun maliyyə göstəricilərinin strukturunu, hər hesabat maddəsinin nəticəyə bütövlükdə təsirini müəyyənləşdirməklə müəyyənləşdirir. Şaquli təhlil texnologiyası ondan ibarətdir ki, müəssisənin aktivlərinin (balans təhlili edildikdə) və gəlirin (mənfəət hesabatı təhlil edildikdə) ümumi məbləği yüz faiz

olaraq götürülür və maliyyə hesabatındakı hər bir maddə bir qəbul olunmuş baza dəyərinin yüzdəsi kimi nəzərə alınır. Balansın şaquli təhlili, təhlil olunan şirkətin nəzərdən keçirildiyi dövrdə ödəmə qabiliyyətində hansı səbəbdən dəyişiklik olduğunu göstərir. Şaquli təhlil, təhlil olunan balans maddəsinin ümumi balansdakı payının hesablanmasıdır.

Ekspress təhlillə bankın maliyyə vəziyyətini müəyyənləşdirmək olar. Bankın vəziyyəti xüsusi nisbətlərdən istifadə etməklə müəyyən edilə bilər. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bu nisbətlərdən biri ani likvidlik nisbətidir. Azərbaycan Mərkəzi Bankının qaydalarına əsasən, ani likvidlik aşağıdakı şəkildə hesablanma bilər [Mərkəzi Bank “Banklarda likvidlik idarəetməsi haqqında”, 20 noyabr 2009-cu il, Fəsil 5, Likvidliyin idarə edilməsi prosesi):

Ani likvidlik əmsalı = yüksək likvidli aktivlərin orta dəyəri (A1) / yüksək likvidli öhdəliklərin orta dəyəri $\leq 30\%$

Bank öhdəliyini yerinə yetirə bilmirsə və ya bankda gecikmə varsa, dərhal likvidlik nisbəti pozulmuş sayılır.

Orta likvidlik əmsalı = $A1 + A2 / B1 + B2$

Onun normativ nəticəsi % 50-dən çox olmayan göstərici hesab olunur.

Balans likvidliyinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün ümumi balans likvidlik nisbətindən istifadə edilməsi tövsiyə olunur. O, müəssisənin bütün likvid aktivlərinin cəminin bütün ödəmə öhdəliklərinin (qısamüddətli, uzunmüddətli, orta müddətli) cəminə nisbətini göstərir, bu şərtlə ki, müxtəlif likvid aktiv qrupları və ödəmə öhdəlikləri göstərilənlərə daxil olsun. Balans likvidliyinin ümumi göstəricisi aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

Ümumi likvidlik əmsalı = $(A1 + 0,5*A2 + 0,3*A3) / (B1 + 0,5*B2 + 0,3*B3)$

Bu, bankdakı maliyyə vəziyyətindəki dəyişiklikləri likvidlik baxımından qiymətləndirir. Bu əmsalın dəyəri 120% -dən çox olmalıdır. (Əlavə 1)

Cədvəl 7-dən də məlumdur ki, aktiv hesabatı, pul vəziyyətinin fərqli sərhədləri kimi, iş banklarının müxtəlif hissələrini, pul möhkəmliyini, likvidliyini və həll oluna biləcəyini araşdırmağı çətinləşdirən bir vəziyyəti əks etdirir.

Pul qeydinin öhdəliklərinin dizaynı və ya daha doğrusu, bölünmüş iş bankının aktivlərinin qurulması altındakı cədvəldən daha aydın görünür.

Cədvəl 8: «BANK OF BAKU»-nun resurslarının struktur təhlili

Tarazlıq komponentləri və şeylərin adları	Yekuna görə %
1	3
1. Öhdəliklər	79,56
1.1 Fərqli banklara ödəniləcək vəsait	0,58
1.2 Müştəri Hesabları	52,09
1.3 Verilmiş öhdəlik qorunmaları	9,43
1.4 Təcili öhdəliklər	25,53
1.5 Cari şəxsi xərc borcları	-
1.6 Təxirə salınmış şəxsi xərc borcları	-
1.7 Digər pul öhdəlikləri	0,17
1.8 Digər öhdəliklər	0,17
1.9 İnzibati öhdəliklər	4,79
2. Kapital	10,65
2.1 Bankın müəllifləri ilə bir yerə sahib olan kapital	10,28
2.2.1 Nizamnamə kapitalı	9,83
2.3.2 Emissiya ödənişi	0,21
2.4.3 Sata bilən qorumaların yenidən qiymətləndirilməsi üçün ehtiyatlar	-
2.4.4 Bölüşdürülməmiş gəlir (məcmu ziyan)	0,46
2.5 Nəzarətsiz təklif	0,46
Aktiv hesabatı nəticələri	100,0

Mənbə: BANK OF BAKU

<https://www.bankofbaku.com/az/about/reports/> 01.01.2021

Cədvəl 8-dən məlumdur ki, hərəkətləri pozulmuş BANKA BAKI-nın mütləq aktivləri öhdəliklərin yüzdə 0,9-u və özəl kapitalın 0,1 faizini təşkil edir. Rəqəmlər pul qeydinin iki komponentinin dizaynının yolverilməz olduğunu göstərir. Buna bankın aktivlərinin mahiyyət etibarilə iki mənbədən formalaşdırılması yolu ilə aydınlıq gətirilə bilər: müştəri mağazaları (51.08%) və kritik öhdəlik öhdəlikləri (24.52%).

Kapital dizaynı tamamilə təsdiqlənmiş kapitaldan ibarətdir və onun əhəmiyyətli bir hissəsi olan saxlanılan gəlir 1,772,000 manata qədər (0, 35%). Bir qayda olaraq, aktivlərin tikintisindən aydın olur ki, bank araşdırılır, qeyri-qanuni özəl kapital hissəsindəki müsbət dəyişikliklərə çox fikir vermir. Bu açıqlamanı vermək üçün bankın özəl kapitalının həm yüksək, həm də nisbi baxımdan dizaynı

cədvəl 8-də verilmiş tələbdəki elementləri nəzərdən keçirmək daha çox katalizator ola bilər.

Cədvəl 9-dan da məlum olur ki, 2020-ci ildə bankın kapital dizaynı əvvəlki illərlə müqayisədə əsaslı şəkildə yaxşılaşmışdır. Bu sətirlərdə 2019-cu ildə "tutulan mənfəət" sərhədindən daha çox "toplanmış zərər" işarəsi var. 2019-cu ildə kapitalın ümumi məbləği 47.799.000 manat, toplanan uğursuzluqların tədbiri 6.223.000 manat, kapitalın xalis tarazlığı, qısa yığılmış bədbəxtliklər isə 41.576.000 manat idi. Qənaət kapitalı olmadığı üçün toplanan uğursuzluqlar 2014-cü ildə əldə edilən mənfəətdən xilas oldu. Hər halda, mühasibat hesabatının tərtibatında bir zəhmət çəkəndə, təsdiqlənmiş kapitalın 2018-ci ildə 30.000 manatdan 44.919.000 manata qədər artacağı aydın deyil. 2019-cu ildə. Bir qayda olaraq, üç ildən çox müddətdə aparılan əsaslı tikinti istintaqı, bankın özəl kapital ölçüsünü fayda və onun fərqli komponentləri zərərinə genişləndirmə seçiminin olmadığını göstərir. Yuxarıdakı və altındakı cədvəllərdəki məlumatlardan məlum olur ki, son illər ərzində bankın kapital dizaynında təsdiq edilmiş kapital və tutulmuş gəlirlər xaricində böyük bir dəyişiklik olmamışdır, kapital isə xüsusi kapitalın bir hissəsi olmuşdur.

Cədvəl 9: BANK OF BAKU-nun 2018-2020-ci illər üzrə kapitalının strukturu, faizlə

Kapitalın maddələri	İllər		
	2018	2019	2020
Cəmi kapital:	100,00	100,00	100,00
a) Bankın təsisçilərinə aid kapital	86,69	85,23	96,37
1. Nizamnamə kapitalı	82,37	119,04	78,67
2. Emissiya gəliri	1,00	1,16	1,36

3. Satıla biləcək səhmlərin təkrar dəyərləndirilməsi üzrə resurslar	-	-	0,29
4. Bölüşdürülməmiş mənfəət (toplanmış zərərlər)	3,45	(15,98)	18,42
b) Nəzarət olunmayan pay	3,44	5,87	4,75

Mənbə: BANK OF BAKU

<https://www.bankofbaku.com/az/about/reports/> 01.01.2021

Cədvəl 10: «BANK OF BAKU»-nun kapitalının həcminin dəyişməsi və onun dinamikasının təhlili (min manatla)

Göstəricilər	İllər		
	2018	2019	2020
Kapital:	39285	42678	49785
a) Nizamnamə kapitalı	30120	45819	45819
b) Bölüşdürülməmiş mənfəət (toplanmış zərərlər)	6932	(6343)	1772
c) Kapitalın başqa komponentləri	2117	2990	2422

Mənbə: BANK OF BAKU

<https://www.bankofbaku.com/az/about/reports/> 01.01.2021

Banklar barəsində AR-nın Qanununda göstəriləyi kimi, millətin iş banklarının kapitalı təklif təklifindən əldə edilən aktivlərin zərərinə formalaşdırılır. Bankın kapital ölçüsü əlavə təklif verməklə və ya verilmiş hissələrin görünən dəyərini genişləndirməklə genişləndirilə bilər.

Buna baxmayaraq, imtahan zamanı BANK OF BAKU-nun təsdiq olunmuş kapitalında artımın arxasındakı balans məlumatlarına əsaslanan izahatlar qaranlıq qalır. İllik pul hesabatındakı dəqiqləşdirmələrdən aydın olur ki, 30 iyun 2018-ci il tarixində investorların hərtərəfli toplanmasının seçimi ilə şərti təkliflərin əlavə nömrələri verilmiş və standart dəyəri 2 manat olan 5886 min adət təklifi verilmişdir. Bu xətlər boyunca bankın təsdiq olunmuş kapitalının ölçüsü, sifariş təkliflərinin əlavə buraxılışı səbəbindən 11.682.000 manat genişləndi. 25 sentyabr 2018-ci il tarixinə etibarlı gəlir səbəbi ilə bankın təsdiq edilmiş kapitalı əlavə 3 milyon 338 min manat genişləndi, hər təklifin görünən dəyəri manatdan 2,16 manata qədər genişləndi. Bununla belə, bankın təsdiqlənmiş kapitalında tutulan gəlir səbəbindən 3.338.000 AZN artım mövcud normal təkliflərin görünən faydasının genişlənməsi ilə əlaqədardır. İki fəaliyyət sayəsində BANK OF BAKU-nun təsdiqlənmiş kapitalında tam genişlənmə 14919 min manata qədər artdı.

Araşdırmadan, keyfiyyətli komponentlərin 2019-cu ildə bir iş bankının təsdiq edilmiş kapitalında genişlənmədə əhəmiyyətli bir rol oynamadığını düşünməyə meyllidir. 2018-ci ilə nisbətən bankın təsdiq edilmiş kapitalındakı artım, mövcud təkliflərin yalnız tutulan gəlirin zərərinə faydası keyfiyyət faktoru kimi qiymətləndirilə bilər. Mühasibat hesabatı məlumatlarından da görüldüyü kimi, 2020-ci ildə bankın sabit mənbələri və nəzəri mənbələri 39,681,000 manata qədər artmışdır ki, bu da bankın təsdiq edilmiş kapitalının 88,4% -ni təşkil edir. Normal olaraq, mövcud vəziyyət, mağazalar banklara fayda gətirdiyi üçün özəl kapitaldan istifadə etmə qabiliyyətini əsaslı şəkildə azaldır.

Cədvəl 11-dəki informasiyalardan məlumdur ki, bankın kapital və öhdəliklərinin elementlərində heç kim tərəfli bir qanunauyğunluq yoxdur. 2018 və 2019-cu illərin müayinəsi göstərir ki, aktivlərin ümumi dizaynındakı kapital hissəsi 0,29% azalmış, öhdəliklər hissəsi də eyni dərəcədə genişlənməmişdir. 2019-cu ildə aktivlərin ümumi dizaynında özəl kapital hissəsindəki genişlənmə, 2018-ci ilə zidd olaraq təsdiqlənmiş kapitaldakı artımla əlaqədardır. 2019-cu ildə öhdəliklər hissəsində 2018-ci ilə nisbətən 0,41% azalma olmasına baxmayaraq, bu aktivin birbaşa həcmi 322807 min manatdan 328472 min manata qədər genişlənməmiş və xalis artım 5665 min manat olmuşdur. Düşünmək istədiyim kimi, öhdəliklərdəki genişlənmə, daha doğrusu əldə edilmiş aktivlərin zərərinə aktivlərdə artım, araşdırılan BANK OF BAKU üçün müsbət bir inkişaf kimi qiymətləndirilə bilər. 2019-cu ildə bu aktivlərin ölçüsü 2018-ci ilə nisbətən 322807 min manatdan 413373 min manata qədər genişlənməmiş və ümumi artım 90 566 min manat olmuşdur. Müvafiq illər üçün aktivlər ölçüsündə birdəfəlik genişlənmənin prinsip və praktikada müsbət bir nümunə kimi qiymətləndirildiyini qeyd etmək istərdim.

Cədvəl 11: Bankın xüsusi kapitalı və öhdəliklərin nisbətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Resurs növləri	01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020	
	min manatla	Yekuna görə,%	min manatla	Yekuna görə,%	min manatla	Yekuna görə,%
1.Kapital	39284	21,84	41576	11,24	48997	10,66
2.Öhdəliklər	334807	92,15	328472	88,76	413483	89,59
Yekunu	375001	100,00	382049	100,00	473062	100,00

Cədvəl 10 və 11-dəki məlumatlar göstərir ki, özəl kapitalın təşkili üzrə bank prosedurunun ölçüsü, aktiv hazırlanması ilə bağlı bank təlimlərinin həcmindən daha həssasdır və bu da millətin maliyyə bazasının gələcək inkişafına mane olur. Bank aktivlərinin dizaynında əlavə kapital hissəsini azaltmaq meylinin mənfi bir hal olduğuna diqqət yetirmək lazımdır. Bunu açıqdakı cədvəldə verilən məlumatlardan aydın görmək olar.

Mühasibat hesabatının mənbələrində bankın resurslarından istifadəyə dair məlumatlar olduğu başa düşülür. Yəqin ki, bildiyimiz kimi, iş banklarının resurslarının dizaynı çox oxşar deyil. Bu fərq bu bankların atributları, hərəkət növləri, rulmanları, miqyası və fərqli komponentləri ilə aydınlaşdırılır. Müayinə zamanı bankın çıxarılması və istifadəsi zamanı mənbələrin təhlükəsi, həcmi və dizaynı düşünülür. (Əlavə 2)

Cədvəldən göründüyü kimi, 2020-ci ildə mütləq mənbələrdəki kredit faizlərinin payı 67 % idi və son üç ildə təklifləri bankın dinamik tapşırıqlarının 36,4 %-i orta dəyərini tapdı. Düşünmək istədiyim kimi, BANK OF BAKU-nın bu məkana fəvqəladə bir diqqət yetirməsinin arxasında duran əsas motiv, müştərilərə alıcı və spekulyasiya layihələri üçün kredit verməyin əsas gəlir növüdür. BANK OF BAKU İş bankındakı dinamik tapşırıqların böyük bir hissəsi müştərilərə verilən kreditlər və avanslar olduğundan, ayrı-ayrı əsaslara görə ayrılmalı və qiymətləndirilməlidir. Təəssüf ki, buna baxmayaraq, aktiv hesabatı və büdcə xülasələrində atributları ayırmaq üçün gözlənilən məlumatlar yoxdur. Buna baxmayaraq, imtahan keçirdiyi müddət ərzində BANK OF BAKU tərəfindən verilən kreditlərin inkişaf tempinə qərar verilməsinə ehtiyac var. Bu səbəblə, təfərrüatlı ilin gerçək məlumatları bir-birinə ziddir və baza ilinin müvafiq markerləri və ya açıq avansların normal düzəlişləri açıq illər üçün verilmişdir. 2018-2020-ci illərdə BANK OF BAKU biznesinə verilən kreditlərin inkişaf tempi ayrı-ayrılıqda 100%, 103,1% və 136,7% təşkil etmişdir. Bu göstəricilərə və bank resurslarının ümumi inkişaf tempinə zidd

olaraq icra müayinəsi ilə bağlı tamamilə fəvqəladə bir mənzərə görə bilirik və 2018-2020-ci illərdə mənbələrin inkişaf tempi 100%, 102,1% və 127,6% -ə qədər genişləndi. Yuxarıda göstərilən rəqəmlərdən də görüldüyü kimi, BANK OF BAKU tərəfindən bərabər bir dövrdə verilən avansların inkişaf tempi bank qaynaqlarının inkişaf tempindən daha yüksək idi.

Cədvəl 13: «BANK OF BAKU»-nun xüsusi kapitalı və öhdəliklərinin təhlili

Resurs növləri	01.01.2018		01.01.2019		01.01.2020	
	min manatla	Faizlə	Min manatla	Faizlə	Min manatla	Faizlə
1. Kapital	39286	10,94	42675	12,25	49767	12,56
2. Öhdəliklər	333907	87,18	339472	89,86	424375	89,57
Yekun	363401	100,00	382048	100,00	473060	100,00

Mənbə: BANK OF BAKU

<https://www.bankofbaku.com/az/about/reports/01.01.2021>

$$2018\text{-ci il: } N_2 = \frac{K}{A} \times 100\% = \frac{3919400}{362001000} \times 100\% = 10,82\%$$

$$2019\text{-cu il: } = \frac{K}{A} \times 100\% = \frac{41576000}{370048000} \times 100\% = 11,22\%$$

$$N_2 \text{ 2020-ci il: } = \frac{K}{A} \times 100\% = \frac{98687000}{462060000} \times 100\% = 10,53\%$$

Qeyd edilən düsturlar nəzərə alaraq BANK OF BAKU iş bankının araşdırma müddətində kapital genişləndirmə nisbətində möhkəm asılı olması səbəb ola bilər. Buna baxmayaraq, kapitalın genişlənməsinin daha geniş araşdırılması üçün, pul qeydlərindən istifadə edərək kapitalın yetərliyi təsvir edən fərqli göstəriciləri ayırmaq çox yaxşı ola bilər. BANK OF BAKU işində bu göstəricilər əlavə cədvəldə əks olunur:

Cədvəl 14: «BANK OF BAKU»-nun rentabellik göstəricilərinin təhlili

Rentabellik göstəriciləri	2019	2020
1. Nizamnamə kapitalının rentabelliği (%)	-26,17	+12,18
2. Aktivlərin rentabelliği (%)	-2,83	+1,44

3. Ümumi rentabellik (%)	-21,78	+7,72
--------------------------	--------	-------

Mənbə: BANK OF BAKU

<https://www.bankofbaku.com/az/about/reports/> 01.01.2021

Cədvəl 14-dəki məlumatlardan məlumdur ki, məhsuldarlığın üç markerinin hər birinin səviyyəsi 2019-cu ildə mənfi olmuşdur. Bu markerlərin 2020-ci ildəki miqdarı araşdırılan bankın effektivliyinin kifayət qədər yüksək olmadığını göstərir. Bu, xüsusən də mənfəət və məhsuldarlıq üçün keçərlidir. Ümumi fayda dərəcəsi, bir iş bankının müavinətin inkişafı üçün koordinasiya olunmuş ödəniş hissəsini təsvir edir. BANK OF BAKU-da bu rəqəm 2020-ci ildə% 7,6 idi.

Cədvəl 15: 2020-cu il tarixinə «BANK OF BAKU»-nun pul vəsaitlərinin daxil olması və öhdəliklərin ödənilməsi balansı

Pul vəsaitlərinin gözlənilən daxil olmaları	Məbləğ min man	Gözlənilən ödəniləcək öhdəliklər	Məbləğ min.man
Verilmiş kreditlərin qaytarılması	38200	Təcili depozitlər üzrə öhdəliklər	35440
Verilmiş banklararası kreditlərin qaytarılması	4730	Banklararası kreditlər üzrə öhdəliklər	23770
Səhmlərin ödənilməsi	9450	İnvestisiya və səhmlər üzrə öhdəliklər	5819
Səhmlərin satışından daxil olmalar	6150	Başqa öhdəliklər	7861
Digər daxil olmalar	3376		
Cəmi	63666		71700

Mənbə: BANK OF BAKU

<https://www.bankofbaku.com/az/about/reports/> 01.01.2021

Cədvələ 15-ə görə BANK OF BAKU, 10 dekabr 2019-cu il tarixində iflas etdi. Likvid aktivlərə ehtiyacın təyin edilməsi zamanı xarici praktikada istifadə olunan hesablaşma metodologiyasından istifadə edilməsi məsləhətdir.

2.4. Kommersiya bankının maliyyə hesabatlarının təhlili üçün analitik prosedurların qiymətləndirilməsi

Təsərrüfat subyektləri ilə banklar arasında iqtisadi fəaliyyət müddətində depozit, hesablaşma, nağd və kredit əməliyyatları aparılır. Audit apararkən auditorlar bu əməliyyatların yoxlanılmasına xüsusi diqqət yetirirlər.

Depozit əməliyyatları, bankların hüquqi və fiziki şəxslərdən və ya müəyyən bir müddətə və ya tələb əsasında depozitlərə vəsait cəlb etmək əməliyyatlarıdır. Depozit əməliyyatlarının həyata keçirilməsi hər bir kredit təşkilatı tərəfindən öz depozit siyasətinin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da bankın bank qaynaqlarının formalaşması üçün bank fəaliyyətinin formalarına, vəzifələrinə, məzmununun müəyyənləşdirilməsinə yönəlmiş bir sıra tədbirlər kimi başa düşülməlidir.

Audit yoxlamasının məqsədi, bankın depozit əməliyyatlarının Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğunluğunu müəyyənləşdirmək və cəlb olunan mənbələrin keyfiyyətini bankın maliyyə sabitliyinə təsiri baxımından qiymətləndirməkdən ibarətdir. Audit zamanı auditor aşağıdakıları yoxlayır:

- depozit hesablarının açılması və aparılması düzgünlüyü;
- depozit müqavilələrinin şərtlərinə uyğunluğun yoxlanılması;
- depozit əməliyyatlarının uçotunun yoxlanılması;
- banklar tərəfindən əmanətlər üzrə faizlərin ödənilməsinin düzgün və vaxtında aparılmasının yoxlanılması.

Nağdsız hesablaşmaların təşkili yoxlanarkən əsas audit standartları ödəniş formaları ilə bağlı mövcud müddəalara əsaslanır. Müştərinin cari hesabından pul vəsaitlərinin qəbulu və çıxarılması hesab sahibinin əmri ilə və müəyyən bir prioritet qaydasında ciddi şəkildə həyata keçirilir. Hesab standartları aşağıdakıları təmin edir:

- banka qarşı iddia qaldırıldığı təqdirdə şikayətlərin verilməsi;
- hesablaşmaları təxirə salan və pozuntulara yol verən bank qurumuna qarşı iddia qaldırılması.

Bu standartlara uyğunluq, hesablaşma sənədlərinin nümunəvi araşdırması ilə təsdiqlənə bilər. Auditorlar, itirilmiş mənfəət və ya müştərinin xeyrinə silinmiş bütün məbləğləri müəyyən edə bilər. Ödəniş sənədləri standartlarda müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olmalıdır.

Hesablaşma sənədləri, məbləğindən asılı olmayaraq icra üçün qəbul edilir. Vəsaitlər hesabdan yalnız sənədin ilk nüsxəsinə əsasən silinir. Auditor kənarlaşmaları müəyyən etməli və fərdi hesablardakı və balanslardakı yazıları təhrif

edən pozuntuları aşkar etməlidir. Bütün qanun pozuntuları qruplaşdırılır: səhlər, cari təlimatlandırıcı müddələrin normalarının pozulması, saxtakarlıq, qeyri-düzgünlük.

Fərdi hesabların təftişi əsasən hesabların debet qalığının müəyyənləşdirilməsi, qeyri-real, etibarsız dövriyyələrin, habelə onların qeydiyyatı üçün qəbul edilmiş prosedurdan kənarlaşma ilə hesablardakı yazılar üçün əsas rolunu oynayan sənədlərin müəyyən edilməsi məqsədi ilə təşkil olunur.

Bankın kredit əməliyyatlarını yoxlamaq üçün auditor aşağıdakı məlumat mənbələrini tələb edir:

- nizamnamə;
- borcalanların kredit sənədləri;
- kredit münasibətlərinin mənşəyini, inkişafını və dayandırılmasını əks etdirən sənədlər;
- banka yönəlmiş iradlar və iddialar;
- əvvəlki yoxlamaların aktları;
- nağd hesablaşma sənədləri;
- hesabatlılıq.

Bankın kredit işinin vəziyyəti ilə əvvəlcədən tanış olduqdan sonra, auditor yoxlamanın davamlı və ya seçmə metodla aparılıb aparılmayacağına qərar verməlidir. Vaxtı keçmiş və uzun müddətli borclar ümumiyyətlə tam nəzərdən keçirilməlidir. Bankda kredit işinin təşkili auditori aşağıdakı kimi aparılır:

Müqavilələrin bağlanması və icrasının düzgünlüyü kredit müqavilələrinin reyestrinə əsasən yoxlanılır, verilən bütün kreditlər üzrə müqavilələrin olub-olmaması və bütün müqavilələr üzrə kredit hesablarının açılıb-açılmadığı (açıq hesabların reyestrinə əsasən) aşkar edilir.

Kredit müqavilələrinin və girov müqavilələrinin hüquqi forması yoxlanılır, borcalanların kredit sənədində onların maliyyə vəziyyətinə dair materialların, krediti ödəmə qabiliyyətini təsdiqləyən sənədlərin, düzgün şəkildə həyata keçirilmiş girov müqavilələri, zəmanətlər, zəmanliklər, sığorta sertifikatlarının, məqsədli istifadə

kreditinin üzərində nəzarətin və inventarların təhlükəsizliyinin təmin edilməsini, geri qaytarılmasını təmin edən materialların, girovun saxlanılma şərtlərinə dair sənədlərin mövcudluğu yoxlanılır.

Faiz dərəcələrinin etibarlılığı yoxlanılır. Eyni zamanda həddindən artıq aşağı və yüksək nisbətlərə diqqət yetirirlər və səbəblərini öyrənirlər. Güzəştli dərəcələrin istifadəsi Bank Qanununun pozulması kimi qiymətləndirilir. Bank, faizlərin hesablanması və toplanmasının vaxtında olması və onların gəlirə aid edilməsi, vaxtında ödənilməmiş borcların vaxtı keçmiş hesablara aid edilməsi, habelə bunların icrası baxımından bank tərəfindən kredit müqavilələri şərtlərinin yerinə yetirilməsi yoxlanılır. Vaxtı keçmiş kreditlərə xüsusi diqqət yetirilir.

13 Avqust 2015-ci il tarixində Azərbaycan Mərkəzi Bankı, kredit verərkən riskləri azaltmaq üçün "Banklarda və bank olmayan təşkilatlarda kredit verilməsinə dair" istehlak kreditləri üçün metodoloji təlimat hazırladı. Bu təlimatlar əsasında banklar və kredit təşkilatları kredit verərkən bu qaydalara riayət etməlidirlər. BYG əmsalı - bir müştərinin minimum ödəniş imkanını göstərir.

$BYG = \text{aylıq kredit ödənişi} + \text{yeni kredit üzrə ödəniş} / \text{potensial müştərinin rəsmi gəliri} \leq 50\%$.

31 dekabr 2019-cu il tarixinə banklardan və digər maliyyə təşkilatlarından alınacaq vəsaitlərə daxil olan, yerli bankdakı 1,039 min AZN məbləğində müxbir hesabı blokləşdirilmişdir (2018: ARMB-də 22,195 min AZN, yerli bankda 5,716 min AZN). Yerli bankdakı qalıqlar, Bank tərəfindən əldə edilmiş zəmanətlər üzrə girov olaraq blokləşdirilmişdir.

Cədvəl 16: «BANK OF BAKU»-nun banklardan və digər maliyyə təşkilatlarından alınacaq vəsaitləri

	31 dekabr 2019-cu il	31 Dekabr 2018-ci il
ARMB-də saxlanılan məcburi ehtiyatlar	1,200	624
Məhdudlaşdırılmış hesablar	1,039	27,911
Digər banklarda kreditlər və depozitlər		
- reytingsiz	863	2,312
Digər banklarda cəmi kreditlər və depozitlər	863	2,312
Çıxılsın: Ehtimal olunan kredit zərəri üzrə ehtiyat	(11)	(58)
Banklardan və digər maliyyə təşkilatlarından alınacaq xalis vəsaitlər	3,091	30,789

31 dekabr 2019-cu il tarixinə banklar və digər maliyyə təşkilatlarından alınacaq vəsaitlərə daxil olan hesablanmış faiz gəlirləri 2 min AZN (31 dekabr 2018-ci il: 6 min AZN) təşkil etmişdir.

Banklar və digər maliyyə təşkilatlarından alınacaq vəsaitlər üzrə bütün qalıqlar 31 dekabr 2019 və 2018-ci il tarixlərinə 1-ci mərhələyə aid edilmişdir.

31 dekabr 2019 və 2018-ci il tarixlərində başa çatmış illər ərzində mərhələlər arasında köçürmələr olmamışdır.

31 dekabr 2019-cu il tarixinə Bankın heç bir digər bankda ayrılıqda kapitalın 10%-ni keçən qalığı olmamışdır (31 dekabr 2018-ci il: 2 bank).

31 dekabr 2019-cu il tarixinə bu qalıqların ümumi dəyəri sıfır (31 dekabr 2018-ci il: 28.477 min AZN) olmuşdur.

Cədvəl 17-dən aydın olurki, bank 103,358 min AZN məbləğində vəsaiti birbaşa Maliyyə Nazirliyindən əldə etmək hüququna malikdir. Bu məbləğin 53,451 min AZN-i alınmış və tamamilə dəyərsizləşən 46,200 borcalanın pərakəndə kredit borcları üçün Bankın zərərlərinin kompensasiyasına yönəldilmiş və 49,906 min AZN-i 31 dekabr 2019-cu il tarixinə hökumətdən kompensasiya olaraq müştərilərə verilmişdir.

Cədvəl 17: «BANK OF BAKU»-nun müştərilərə verilmiş kreditləri

31 dekabr 2019-cu il	31 dekabr 2018-ci il			
	Məbləğ	%	Məbləğ	%
		Cəmi ümumi kreditlərin hissəsi		Cəmi ümumi kreditlərin hissəsi
İstehlak kreditləri	146,173	55%	235,341	59%
Mikrokreditlər	44,310	17%	66,041	16%
Biznes kreditləri	43,896	16%	40,012	10%
Kartlar	32,674	12%	52,796	13%
Avtokreditlər	914	0%	6,112	2%
Müştərilərə verilmiş ümumi kreditlər	267,967		400,302	
Çıxılsın: Ehtimal olunan kredit zərəri üzrə ehtiyat	(45,741)		(197,147)	

Müştərilərə verilmiş xalis kreditlər	222,226	203,155	
--------------------------------------	---------	---------	--

Mənbə: BANK OF BAKU

https://www.bankofbaku.com/site/assets/files/6183/audit_report_bank_of_baku_aze_2019.pdf, 01.01.2021

Bununla belə, icmal hesabatı büdcə xülasələrinin hər bir uyğun təlimatla uyğun olub-olmadığına qərar verir. Bu nümayiş büdcə hesabatlarının nəzərdən keçirilməsinə görə tərtib edilə bilər. Nəticə etibarilə, araşdırma hesabatı, məsələn, maddənin gələcək təqdimatını və ya lövhənin həyat qabiliyyətini təsdiqləmir. Buna baxmayaraq, mövcud qanunlar və qaydalar digər açıq məsələlər üçün aşağıdakıların hazırlanmasını tələb edə bilər.

III FƏSİL. KOMMERSİYA BANKLARININ MALİYYƏ HESABATLARININ AUDİTİNDƏ ANALİTİK PROSEDURLARININ METODİKİ TƏMİNATI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Maliyyə hesabatlarının auditi prosedurlarının metodik təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr

Səmərəlilik auditinin hədəflənməsi iqtisadi, məhsuldarlıq və nəticə kimi müəyyən edilə bilər. İqtisadi audit, bir müəssisənin öz resurslarını nə qədər iqtisadi və rəşional şəkildə əldə etdiyini, qoruduğunu və istifadə etdiyini, fəaliyyətinin səmərəsiz və səmərəli olmasının səbəblərini və şirkətin fəaliyyətinin qənaət və səmərəliliklə bağlı qanun və qaydalara nə qədər uyğun olduğunu təxmin edir.

Təqdimat icmalı, qiymətləndirilən maddənin həyata keçirdiyi səmərəliliyin dərəcəsinə, icraya dair məlumat və məlumat vermək üçün nəzərdə tutulmuş çərçivələrin və ya metodların yetərliliyini və dəyişməz keyfiyyətini araşdırmağı və dərniyin gəlirliliyi genişləndirmək üçün azadlıqları araşdırmaq və həyata keçirmək söylərini əhatə edir.

Nəticə təhlili, əsas etibarilə yoxlanılan maddənin lazımi səviyyədə performans göstərdiyini və qiymətləndirilən elementin ideal nəticələr əldə etmək üçün uyğun üsullardan istifadə edərək hədəflərinə çatdığını yoxlamağa yönəldilmişdir. Bu vəziyyət üçün, icmal yalnız maliyyə hesabatlarının hərtərəfli araşdırılması deyil, əlavə olaraq pul fəaliyyətinin geniş bir araşdırılmasıdır və bu istiqamətlərdə mühasibat qaydaları ilə rəşmi uyğunluq ifadəsi ilə məhdudlaşdırılmamalı, əlavə olaraq mühasibat məlumatlarını da parçalamaq lazımdır. metodik bir şəkildə. İcra baxışlarının icrasına nail olmaq və əsasən metodoloji sistemin təkmilləşdirilməsinə əsaslanır.

Əksər icra təhlil sistemlərinin səhvlərin, anomaliyaların və yanlış istifadə göstəricilərinin tanınmasına yönəlmiş dik baxışlardan əldə olunmasına baxmayaraq,

bir yanaşmanın ümumilikdə yaxşılaşdırılması daha çox problemlə bir təşəbbüs olma xüsusiyyətinə malikdir. Ən əsası, həyat qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün standartların seçimi və tərfi ilə müəyyən edilir. Müxtəlif uzaq ölkələrdə icra imtahan sistemlərinin istintaqı onu müşayiət edən prinsipin sona çatmasına səbəb oldu: - təqdimat qiymətləndirmə texnikası dünya miqyasında tanınmış yoxlama normaları ilə tənzimləmələri yenidən qurur; - nəzərdən keçirmək üçün faydalı təkliflər hər bir vəziyyətə uyğunlaşdırılır; - icra icmalı mövcud qəbul edilmiş prosedurlara əsasən aparılır, modellər və icra göstəriciləri qurulur, daha az əhəmiyyətli - qiymətləndiricinin qiymətləndirməsinə əsasən aparılır. İcra icmalları bahadır və şübhə yarandıqda mütəmadi olaraq kritik aktivlər və səlahiyyətli yardım tələb olunur. Bu şəkildə, araşdırmanın nəticələrindən, söylərin səriştəsini genişləndirmək üçün idarəetmə seçimlərini həll etmək üçün istifadə edilməlidir. İndiki qloballaşma şəraitində bu baxış kritik dəyişikliklərdən keçir.

Bir neçə millət kimi, Azərbaycan da nəzərdən keçirilmənin inkişafında çox həqiqi nəticələr əldə etdi. Müxtəlif qanunlar hazırlandı və qəbul edildi və dünya prinsiplərinə yaxın mühasibat qaydaları yaradıldı. Bu şəkildə, son illər ərzində nəzərdən keçirmə bazarının iqtisadiyyatın həqiqətən sabit və məşhur bir sahəsinə çevrildiyini söyləmək qorunur. Eynilə, nəzərdən keçirmə bazarı bazarın həqiqətən ənənəvi bir sahəsi olaraq deşifrə edilə bilər. Bununla yanaşı, eyni zamanda, nəzərdən keçirilmənin yaxşılaşdırılmasına mane olan və bu istiqamətdə onun adekvatlığını azaldan müxtəlif məsələlərin olduğunu söyləyə bilərik. Bu səbəbdən indiki vəziyyətdə bazar üzvləri arasında möhkəm bir rəqabət mövcuddur ki, bu da bir neçə üzvün icmal administrasiyalarının xərclərini kəskin şəkildə azaltmağa sövq edir. Bu kəskin azalma bu administrasiyaların müştərilərindən - daha az nağd pula imtahan nişanı alması lazım olan müştərilərdən qaynaqlanır.

Mütəxəssislər, araşdırma idarələri bazarının müəyyən elementlərdən təsirlənəcək gələcək inkişafını nəzərdə tutur. Kiçik və orta miqyaslı müəssisələrin özünəməxsus inkişafı və əlavə pul aktivlərini cəlb etmək arzusu, mütləq

iqtisadiyyatdakı fərqli təşkilatların daha sadə və maliyyə dəstəkçiləri və icarəçilərinə cəlbedici olmasına səbəb olur. Bu şəkildə, Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarına uyğun olaraq hesabatların təşkili və nəzərdən keçirilməsi üzrə idarələr getdikcə daha yaxşı tanınır. Sonradan, bazar dayanmadı və daha sonra pul və mühasibat hesabatlarının bəzi və daha çox müştərisi, MHBS-a uyğun olaraq büdcə xülasələrinin mövcudluğunu tələb etməyə başladı. Əsas bazarın başqa bir nümunəsi - davamlı dəyişiklik və təşəbbüslərin birləşmə dövrü, hadisələrin dönüşü və pul metodologiyası və pul idarəetmə çərçivəsinin icrası, yeni qanuni elementlərin yüksəlməsi və köməkçilərin yüksəlməsi ilə genişlənməyə səbəb oldu müxtəlif mühasibat idarələri üçün faiz. Bir ildən digərinə, böyük bizneslə əlaqədar olaraq, təşkilatların səhmlərinin ilk satışına (IPO) rəhbərliklər üçün maraq artır. Yuxarıda təsdiq olunduğu kimi, nəzərdən keçirən firmalar mövqelərini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirdilər. Yenə də daxili təhlilin intensivliyini inkişaf etdirmək üçün yönləndirilməli çoxsaylı tapşırıqlar var. Bunlardan biri nəzərdən keçirmə məşqlərinin normallaşdırılması məsələsidir.

Qiymətləndiricilərimiz dünya səviyyəsində nəzərdən keçirmə prinsiplərinin nəzərdə tutulduğunu aciz bir şəkildə başa düşürlər; ana dilində paylandıqlarına və fərqli mütəxəssislər tərəfindən bir neçə dəfə qeyd olunduğuna baxmayaraq, bütün imtahan iştirakçıları qonşuluq nəzərdən keçirmə qaydaları (normaları) barədə məlumatlı deyillər. Qərb maliyyə dəstəkçilərini spekulyasiya axınlarına ehtiyac duyan açıq birliklərə cəlb etmək üçün, maliyyə dəstəkçilərini səylərin pul və maliyyə hərəkətləri ilə əlaqədar dövlət haqqında əvvəlcə aydınlaşdıraraq töhfə verməyin praktikliyi barədə inandırmaq vacibdir. Müəssisənin vəziyyətini və pul fəaliyyətinin nəticələrini əks etdirən əsas hesabat maliyyə xülasəsidir. Kənar maliyyə dəstəkçilərinin mükafatı etibarlıdır. Bununla belə, hesabat Qərbin maliyyə dəstəkçilərinin standartlarına riayət etməli və dəyişməz keyfiyyəti Qərbdəki kimi oxşar metodologiyadan istifadə edərək xarici icmalla təsdiqlənməlidir. Ticarət hesabatlarının dəyişməz keyfiyyəti və təhlillərin düzgünlüyü də yaxınlıqdakı

maliyyə dəstəçiləri üçün vacibdir. Bu, ölkəmizdə və xaricdə qiymətləndirmə ilə əlaqəli bir şəkildə əlaqələndirilir. Burada mənfi cəhətlərin olmasına baxmayaraq, əksər müştərilər, etibarlılığın hədəf təsdiqindən daha çox ödəniş təhlilindən və xərclərin artırılmasından ilhamlanır. Nəzərdən keçirmənin əsas məsələsi pul elementləri kimi nəzərdən keçirmə assosiasiyalarının aşağı səriştəsidir. Bu gün Qərbdə müxtəlif PC yenilikləri araşdırılır; nəzərdən keçirmə təhlükəsi modellərindən asılıdırlar. Nə qədər ki, yerli auditorunda iştirak edənlərin çoxu köhnə qaydada işləyirlər ki, bu da artıq gərginlik, vaxt tələb edir və açıq-aydın dərnişin pul bacarıqlarını azaldır.

Prinsiplərin ətraflı araşdırılması şirkətin qərar vermək imkanının həddən artıq ola biləcəyini aşkar edir. Daha sonra imtahançılar tərəfindən hazırlanan bəzi çətin məsələlər var. Bunlardan biri, normaların işığında, rəyçilərin imtahan işini əks etdirmək üçün nəzərdən keçirilmiş qarşılıqlı əlaqəni və arxiv strukturlarını belə bir assosiasiyada müstəqil şəkildə tətbiq edə bilməsidir. Buna baxmayaraq, modelin imtahan zamanı administratora necə nümayiş etdiriləcəyi, araşdırma firmasının qanunun tələblərinə uyğun olaraq arxivlərin hər birini necə hazırladığı və heç nəyi görməməzliyi məsələsini gündəmə gətirən bir çatışmazlıq var. Digər bir məsələ, nəzərdən keçirmə prinsiplərinin mahiyyəti, fərdi iş adamları kimi kiçik nəzərdən keçirən təşkilatlar tərəfindən hazırlanmış xüsusiyyətlərini ortaya qoymamasıdır. Self-inzibati dərnişinlərin özləri qiymətləndirmə zamanı bu çətinlikləri məğlub etmək üçün bir hərəkət etməlidirlər.

Audit prosedurlarının səmərəliliyinin artması audit zamanı kompüter texnologiyalarının istifadəsi ilə əlaqədardır. Effektivlik aşağıdakı hallarda qiymətləndirmə və müəyyən audit dəlilləri əldə etməklə artır.

- saytlar və mühasibat əməliyyatları barədə böyük bircinsli məlumat massivləri yoxlanarkən;
- təsərrüfat subyekti yoxlanarkən mühasibat əməliyyatlarının qeydiyyatı üçün vahid standart sistemdən istifadə;

- mühüm əsas qeydlərin, mühasibat qeydlərinin dekodlanması və əlçatanlığını təsdiqləyərkən bir məlumat bərpa çərçivəsindən istifadə;

- hər hansı bir mühasibat tapşırığının təşkili üçün təsdiq edilmiş qaydaların yerinə yetirilməsini yoxlamaq üçün robotlaşdırılmış bir çərçivədən istifadə.

Bir firma tərəfindən kompüter nəzarəti üçün tətbiq ediləcək əsas prosedurlara aşağıdakılar aiddir:

Yoxlanılan məlumatların ardıcılığının izlənməsi, birdən çox işləmə mərhələsindən keçməsi;

ilkin informasiyalara nəzarət;

informasiyaların yoxlanılması proqnozunun və nəticələrinin planının icrası;

audit nəticələrinin fərdi əməliyyatlar və ümumilikdə ayrı-ayrı fəaliyyət növləri üzrə nəzarət məlumatları ilə müqayisəsi;

kompüter məlumatlarının işlənməsindən istifadə etməklə audit işinin proqram təminatı və aparat işlərinin qiymətləndirilməsi;

müasir tələblərinin qiymətləndirilməsi;

mövcud qanunvericiliklə yoxlanılan bir təsərrüfat subyektinin müəyyən kompüter dəstəyinin uyğunluğuna nəzarət;

audit zamanı bir iqtisadi qurum tərəfindən kompüter texnologiyalarından istifadə. Ölkəmizin daima dəyişən və inkişaf edən iqtisadiyyatı olan texnika və texnologiyaların inkişafı ilə, auditlə əlaqəli bir çox proqram məhsulunun yaradılması məsələsi aktualdır.

Aktuallıq audit proqramlarının bazar araşdırmalarının, ehtiyaclarının və audit firmaları tərəfindən həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü müəyyənləşdirir.

Ümumiyyətlə, audit proqramlarının yaradılması üçün iki strategiya mövcuddur: ilkin məlumatların daxil edilmə xərclərini minimuma endirmək; maliyyə sənədlərindəki səhv hərəkətlərin itkin düşmə riskini minimuma endirmək.

Təklif olunan nəzərdən keçirmə məşqlərinin robotlaşdırılması, PC icmal layihələrinin istifadəsi imtahana müşayiət olunan metodları məhsuldar və sürətlə oynamağa imkan verəcəkdir:

- a) PC məlumat bazasında mübadilə və qeyd tənzimləmələrinin yoxlanılması;
- b) PC məlumat bazasında əksər hissələrdə qəbul edilmiş sərhədlərdən kənarlaşmaları ayırmaq üçün məntiqi sistemlər.
- c) araşdırılan iş elementinin məlumat dəstinin yoxlanılması;
- d) ixtisaslaşdırılmış, ədədi, məlumatların yoxlanılması, qiymətləndirilən maliyyə elementinin proqramlaşdırılması.

İdarəetmə üçün PC-lərdən istifadə edərkən nəzərdən keçirmə birliyinin metodlarına aşağıdakılar daxil ola bilər:

- a) hazırlanmanın bir neçə mərhələsi ilə təsdiqlənən məlumatların qruplaşdırılmasına nəzarət etmək;
- b) əsas məlumatlara nəzarət;
- c) məlumatların yoxlanılması və ziddiyyətlərin nəticələrinin qiymətləndirilməsi və təşkili və tək tapşırıqlar və məşqlər üçün məlumatları nəzarət etmək;
- d) bir PC istifadə edərkən nəzərdən keçirmə zamanı proqramlaşdırma və avadanlıqların qabaqcıl şərtlərinə əsasən nümayəndənin işinin təsdiqlənməsi;
- e) qiymətləndirilən element tərəfindən istifadə olunan PC proqramının mövcud qanuna uyğun olduğunu təsdiqləmək;
- f) nəzərdən keçirmə müddəti ərzində qiymətləndirilən element tərəfindən PC-lərdən istifadənin təsdiq edilməsi.

Sahibkarlıq subyektinin kompüter məlumatlarının avtomatlaşdırılmış şəkildə işlənməsi doğrulama metodologiyasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, bu səbəbdən audit şirkətləri və auditorlar, audit hazırlamaq mərhələsində texniki və təşkilati nəzarət dəstəyi problemini həll etməli və xüsusi texniki mütəxəssisləri cəlb etmə ehtiyacını həll etməlidirlər. AuditXP "Kompleks Audit" proqram məhsulunun

istifadəsini təvsiyyə edərdim. AuditXP "Kompleks Audit" proqram məhsulunun istifadəsi digərlərinə nisbətən bir sıra üstünlüklərə malikdir:

- mövcud yoxlama qaydalarına (standartlarına) və Beynəlxalq Audit Standartlarına uyğun olaraq yalnız böyük deyil, həm də orta, kiçik auditor təşkilatlarının, habelə ayrı-ayrı auditorların audit fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması;

- iş sənədlərinin keyfiyyətinə nəzarətin səmərəliliyini artırır;

- fəaliyyətlərin audit və korporativ standartlara uyğunluğunu təmin edir;

- Bu proqramın təklif etdiyi standartların tətbiqi, auditorların işlərinin düzgün təşkili sayəsində işlərinin peşəkar səviyyəsini və keyfiyyətini artırmağa imkan verir;

- yoxlamanın bütün mərhələlərində idxal və ixrac prosedurlarını təqdim edir, bu da auditorların fərqli bölmələrin yoxlanılması üçün məsuliyyətlərini bölüşməsinə, noutbuk kimi kompüterlərdən istifadə edərək yolda işləməsinə imkan verir;

- 500-dən çox prosedur, forma, istinad cədvəlləri, yoxlamanın bütün mərhələləri üzrə hesablardan ibarətdir.

- hesablamalar, planlaşdırma, nümunə götürmə və analizlərin təhlili, aşkar edilmiş pozuntu növlərinin seçilməsi və audit bölmələri ilə nəticələrin avtomatik çıxarılması və yekun nəticə üçün daxili alqoritmləri ehtiva edən orijinal audit metodologiyasından istifadə etməyi təklif edir;

- audit keyfiyyətinə nəzarət metodologiyası, analitik prosedurlar bloku və maliyyə təhlili daxildir;

- Formaların daxili redaktoru yeni, dəyişdirilmiş mövcud yoxlama prosedurlarının formalarının yaradılmasına və audit proqramının təşkilatın daxili standartlarına tamamilə dəyişdirilməsinə imkan yaradır.

Proqramın aşağıdakı materiallarla tamamlanmasını da təklif edirik:

- yoxlama zamanı ümumi səhvlərin siyahısı;

- yoxlamanın ən çətin bölmələri üçün istinad məlumatları;

- "Nəticənin analitik hissəsi" bölməsi.

Beləliklə, nəticədə qeyd etmək istərdim ki, audit şirkətlərinin fəaliyyətinə avtomatlaşdırılmış sistemlərin tətbiqi zərurətdir. Xüsusi lisenziyalı proqram təminatının istifadəsi audit şirkəti tərəfindən verilən işin səmərəliliyini və keyfiyyətini artırmağa kömək edəcəkdir.

3.2. Analitik prosedurların əsas istiqamətləri - auditin keyfiyyətini artırmaq üçün bir vasitə kimi

Maliyyə hesabatlarının auditi zamanı analitik prosedurların mahiyyəti, müəyyən bir maliyyə proseduru çərçivəsində iqtisadi subyektin fəaliyyətinin mövcud maliyyə və qeyri-maliyyə göstəriciləri arasındakı uyğunluğun müəyyənləşdirilməsində və qiymətləndirilməsində özünü göstərir.

Auditdə analitik prosedurlardan istifadənin əsas məqsədi mühasibat (maliyyə) hesabatlarının əhəmiyyətli səhvlərini müəyyənləşdirməkdir.

Audit zamanı istifadə olunan audit prosedurlarının iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması vacibdir ki, bu da xərclər (iqtisadi, vaxt və s.) - keyfiyyət balansının əldə edilməsində ifadə olunur. Analitik prosedurlar bu cür tarazlıq nisbətinə nail olmaq üçün yalnız bir vasitədir: analitik prosedurların nəticələri, auditin keyfiyyətinə xələl gətirmədən yoxlama qrupunun əmək xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər, çünki potensial təhrif olunmuş mühasibat uçotunu (maliyyə) müəyyənləşdirmək üçün kifayət qədər məlumatlı hesab olunur.

Müəssisələrdə yoxlamalar zamanı analitik prosedurlar aşağıdakılar üçün tətbiq oluna bilər:

- sahibkarlıq subyektinin məşğul olduğu fəaliyyətlərin öyrənilməsi;
- hesabatların təhrif olunmasına səbəb olan amillərin aşkarlanması;
- audit prosedurlarının detallarının sayının azaldılması;
- yoxlama zamanı ortaya çıxan suallara cavab almaq üçün zəruri testlərin aparılması;
- iqtisadi bir qurumun maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.

Maliyyə hesabatlarının etibarlılığının yoxlanılması prosesində müqayisəli təhlil metodlarına əsaslanan analitik prosedurlardan geniş istifadə olunur [22]:

- faktiki hesabat göstəricilərinin proqnoz göstəriciləri ilə müqayisəsi;
- həqiqi hesabat göstəricilərinin planlaşdırılmış göstəricilərlə müqayisəsi;
- şirkət göstəricilərinin orta sənaye oxşar göstəriciləri ilə müqayisəsi;
- hesabat dövrünün göstəricilərinin və əlaqəli nisbətlərinin qanunvericilik (normativ hüquqi aktlar) ilə müəyyən edilmiş dəyərlərlə müqayisəsi;
- maliyyə hesabatlarının göstəricilərinə daxil olmayan (maliyyə olmayan) məlumatlarla müqayisə edilməsi;
- vaxt keçməsinə görə göstəricilərdəki dəyişikliklərin təhlili;
- iqtisadi subyektin fərdi xüsusiyyətlərini və onun fəaliyyət növünü mütləq nəzərə alan digər analitik prosedurlar növləri.

Ümumiyyətlə, bu tip analitik prosedurlar aşağıdakı kimi təmsil oluna bilər:

- Faktik göstəricilərin sənaye ortalaması ilə müqayisəsi;
- Həqiqi göstəricilərin proqnozla müqayisəsi;
- Həqiqi göstəricilərin standart dəyərlərlə müqayisəsi;
- Həqiqi göstəricilərin planlaşdırılanlarla müqayisəsi;
- Maliyyə və qeyri-maliyyə göstəricilərinin müqayisəsi;
- Hesabat və əvvəlki dövrlərin göstəricilərinin müqayisəsi.

Analitik prosedurlar icrada çətinlik dərəcəsinə əsasən təsnif edilə bilər: kəmiyyət olmayan prosedurlar (qeyri-maliyyə məlumatları əsasında), sadə və mürəkkəb kəmiyyət prosedurları.

Audit prosedurunun xüsusiyyətlərindən asılı olaraq analitik prosedurlar ümumi (hər hansı bir audit tapşırığının məqsədləri üçün tətbiq olunur) və spesifik olaraq bölünə bilər.

Məlumatların əhatə dairəsindən asılı olaraq: ümumiləşdirilmiş prosedurlar və ətraflı testlər.

Bildiyiniz kimi, analitik prosedurların istifadəsi bütün audit prosesi ərzində baş verə bilər, bu səbəbdən audit prosedurlarının audit mərhələləri üzrə təsnifatı ən geniş yayılmışdır.

İstifadənin məqsədləri birbaşa müəyyən analitik prosedurların tətbiq olunduğu mərhələdən asılıdır:

- planlaşdırma mərhələsi. Bu mərhələdə əsas vəzifə yoxlanılan obyektin fəaliyyətini başa düşmək, həmçinin mümkün riskləri qiymətləndirməkdir;

- audit prosedurlarının birbaşa həyata keçirilməsi mərhələsi. Bu mərhələnin məqsədi müvafiq audit sübutlarını toplayaraq maliyyə hesabatlarındakı əhəmiyyətli səhvləri müəyyən etməkdir;

- son mərhələ. Bu mərhələdə, bir qayda olaraq, maliyyə hesabatlarının ümumiləşdirici göstəriciləri təhlil olunur (məsələn, iqtisadi bir qurumun işinin davamlılığına inam yaratmaq üçün).

Bir daha vurğulamaq lazımdır ki, analitik prosedurların istifadəsinə yalnız göstəricilər arasında müəyyən bir əlaqə olduqda icazə verilir və auditorun analitik prosedurların nəticələrinə olan etibarının dərəcəsi mümkün risk dərəcəsindən asılıdır. Auditor mütləq təşkilatdakı mövcud daxili nəzarətin etibarlılığını qiymətləndirməlidir (test nəzarəti): bu nəzarət effektivdirsə, auditor maliyyə hesabatlarının audit nəticəsində əldə edilmiş məlumatların etibarlılığına müəyyən dərəcədə etibarlılıq qazanır.

3.3. Maliyyə hesabatlarının auditində analitik prosedurlarının istifadə səviyyəsini qiymətləndirmək üçün model

Auditor audit sübutlarını toplamaq üçün aşağıdakı audit prosedurlarını həyata keçirir:

- yoxlama;
- müşahidə;
- xarici təsdiq;

- tələb;
- yenidən aparma;
- yenidən hesablama;
- analitik prosedurlar.

Auditor, maliyyə hesabatı və təsdiq səviyyələrində əhəmiyyətli təhrif risklərini müəyyənləşdirmək və qiymətləndirmək üçün əsas yaratmaq üçün risk qiymətləndirmə prosedurlarını həyata keçirməlidir. Risk qiymətləndirmə prosedurlarına analitik prosedurlar daxil edilməlidir (ISA 315). Auditorun maliyyə hesabatları ilə bağlı ümumi nəticəsinin (ISA 520) formalaşmasına kömək edən analitik prosedurları auditin sonuna yaxın aparmaq öhdəliyi də vardır.

Analitik prosedurlar, maliyyə hesabatlarının yoxlanılması və təminat verən öhdəliklər, məsələn, perspektivli maliyyə məlumatlarının və ya tarixi maliyyə məlumatlarının nəzərdən keçirilməsi xaricində də geniş istifadə olunur. Yuxarıda göstərilən prosedurların icrasında analitik prosedurların istifadəsi ISA tərəfindən tənzimlənmiş, lakin oxşar tətbiq prinsiplərinə malikdir.

Analitik prosedurlar audit prosesi ərzində istifadə olunur və üç əsas məqsədi daşıyır:

İlkin analitik prosedurlar - risk qiymətləndirmə prosedurları (ISA 315 tələbi)

1. İlkin analitik prosedurlar planlaşdırma / risk qiymətləndirmə mərhələsinin bir hissəsidir. Bunlar müəssisə və ətraf mühit haqqında (məsələn, maliyyə fəaliyyətinin tarixi və ya rəqibin göstəriciləri ilə müqayisədə maliyyə göstəricilərinin təhlili) və əhəmiyyətli təhrif risklərini qiymətləndirmək və audit prosedurlarının mahiyyətini, vaxtını və dərəcəsini müəyyənləşdirmək üçün aparılır.

2. Analitik maddi prosedurlar

Analitik prosedurlar, dövr sonu auditi zamanı, auditorun təhlil səviyyəsində əhəmiyyətli təhrif riskini azaltmaq üçün analitik prosedurların detallı prosedurlardan daha təsirli və ya təsirli ola biləcəyinə inandığı zaman məlumat toplama mərhələsinin bir hissəsi kimi əsas prosedurlar kimi istifadə olunur.

3. Yekun Analitik Prosedurlar (ISA 520 tərəfindən tələb olunur)

Analitik prosedurlar yoxlamanın sonuna yaxın aparılır ki, bu da maliyyə hesabatlarının təşkilatın auditor anlayışına uyğunluğu ilə bağlı auditorun ümumi nəticəsinin formalaşmasına kömək edir. Əlavə güvən qazanmaq üçün son analitik prosedurlar həyata keçirilmir. Qanun pozuntuları aşkar edildikdə, risklər yenidən qiymətləndirilməli və əlavə audit prosedurlarına ehtiyac analiz edilməlidir.

ISA 520-nin məqsədlərindən biri də əhəmiyyətli analitik prosedurlarda müvafiq və etibarlı audit sübutlarının əldə edilməsidir. Əsas məqsəd, digər audit testləri ilə birlikdə maddi analitik prosedurların təmin edə biləcəyi maliyyə hesabatı təsdiqinə dair müəyyən dərəcədə əminlik əldə etməkdir. Çox vaxt proqnozlaşdırıla bilən əməliyyatların böyük həcminə əsaslı analitik prosedurlar tətbiq olunur.

Planlaşdırılan analitik prosedurların tətbiqi, məlumatlar arasındakı mövcud əlaqənin əksini göstərən şərtlər olmadıqda mövcud olacağına əsaslanır. Əlaqələr, əməliyyatların düzgünlüyü və tamlığı barədə audit sübutları təqdim edir. Təbiətinə görə, əsaslı analitik prosedurlar çox vaxt çoxsaylı iddiaların sübutlarını verə bilər, ətraflı testlər apararkən görünməyən problemləri müəyyənləşdirə bilər və auditorun diqqətini daha çox tədqiqat sahələrinə yönəldə bilər. Bundan əlavə, auditor daxili nəzarətdə əvvəllər müəyyən olunmamış riskləri və ya çatışmazlıqları aşkar edə bilər ki, bu da əvvəlcədən planlaşdırıldığından əhəmiyyətli prosedurlara daha çox güvən qazanmaq üçün planlaşdırılmış audit yanaşmasında dəyişiklik tələb edə bilər.

Maddi analitik prosedurlardan maksimum fayda əldə etmək üçün auditor onları digər maddi prosedurlardan əvvəl yerinə yetirməlidir, çünki maddi analitik prosedurların nəticələri tez-tez təfərrüatlı sınaqların xarakterinə və dərəcəsinə təsir göstərir. Maddi analitik prosedurlar riskin artdığını göstərə bilər və effektiv analitik maddi prosedurlardan əldə edilən güvən dərəcəsi digər testlərdən tələb olunan güvən miqdarını azaldacaqdır.

Maddi analitik prosedurlar prosesində dörd mərhələ var:

Mərhələ 1: Sərbəst Gözləmənin formalaşması

Məqsədli dəqiq, obyektiv gözləntiləri inkişaf etdirmək substantiv analitik prosedurların səmərəli istifadəsi üçün ən vacib meyardır. Gözləmə, qeydə alınan məbləğin və ya nisbətənin proqnozudur. İstədiyiniz dəqiqlikdən asılı olaraq proqnoz nöqtə, interval, trend və ya təxmini ola bilər.

Maddi analitik prosedurlardan istifadə edilərkən, auditorun müstəqil gözləntisinin formalaşdırılması tələb olunur (ISA 520). Auditor, auditorun iş, sahə, meyllər və ya digər göstəricilər barədə məlumatlarına uyğun olacağı gözlənilən ehtimal olunan münasibətləri (məsələn, yer sahəsi və pərakəndə satış gəliri, bazar meylləri və müştəri satışları arasında) müəyyənləşdirməklə gözləntiləri formalaşdırır.

Mərhələ 2. Əhəmiyyətli yayınmanın təyin edilməsi (uyğunsuzluq həddi)

Əsaslı audit üçün analitik prosedurları planlaşdırarkən və həyata keçirərkən, auditor mühasibat uçotunda əks olunan məbləğlərlə gözlənilən göstəricilər arasındakı yayınmanı müəyyən etməlidir ki, bu da əlavə tədqiqat aparılmadan qəbul edilə bilər (ISA 520).

Qəbul edilə bilən maksimum yayınma ümumiyyətlə “son hədd” adlanır. İstər ədədi dəyər, istərsə də yoxlanılan maddələrin faiz nisbəti kimi göstərilə bilər. Auditorun qəbul edilə bilən yayınma barədə qərarı mahiyyətli analitik prosedurların səmərəli istifadəsi üçün xüsusilə vacibdir. Auditor, mühakimədə qərəzli yanaşmamaq üçün analitik imtahan prosedurlarını mahiyyəti üzrə, yəni gözlənilən və həqiqi dəyərlər arasındakı fərqin müəyyən olunduğu üçüncü mərhələdən əvvəl planlaşdırarkən bir hədd təyin etməlidir.

Bu hədd mümkün qəbuletmənin qəbul edilə bilən səviyyəsidir və bu səbəbdən əhəmiyyətliliyi aşmamalı və auditorun özləri tərəfindən və ya digər təhriflərlə birlikdə maliyyə hesabatlarının ölçüsünü və ya digər göstəricilərini əhəmiyyətli dərəcədə təhrif edə biləcək səhvləri müəyyənləşdirməsinə imkan verəcək qədər kiçik olmalıdır.

Mərhələ 3. Uyğunsuzluğun hesablanması

Üçüncü addımda gözlənilən dəyər, mövcud olduqda əhəmiyyətli uyğunsuzluqları müəyyənləşdirmək üçün yoxlanılan göstərici ilə müqayisə olunur. Bu sadəcə mexaniki hesablamadır.

Fərqlilik hesablamasının gözləntilər və uyğunsuzluq həddi formalaşdıqdan sonra aparılması vacibdir. Maddi analitik prosedurlarda əvvəlki dövrlə uyğunsuzluqları müəyyənləşdirmək, sonra nəticələri “gözlənilən” uyğunsuzluğa və məqbul həddə uyğunlaşdırmaq məqsədəuyğun deyildir.

Mərhələ 4. Ziddiyyətlərin araşdırılması və nəticənin formalaşdırılması

Dördüncü mərhələdə əldə edilmiş uyğunsuzluqlar öyrənilir və nəticə formalaşır (ISA 520). Uyğunsuzluqlar təhrif ehtimalı artdığını göstərir; dəqiqlik dərəcəsi nə qədər yüksəksə, uyğunsuzluq təhrifdir.

Analitik prosedurlarda bir neçə model inkişaf etmişdir, onlardan iki modeli təklif edirik.

Birinci model Beniş modelidir.

Amerikalı tədqiqatçı Messod Benişin analitik modeli mühasibat hesabatlarının manipulyasiyasında yaxalanan təşkilatların maliyyə məlumatlarının araşdırılmasına əsaslanır. Onun köməyi ilə şirkətin balans və maliyyə hesabatları məlumatlarında qeyri-standart dalğalanmaları görmək olur.

Keçən əsrin 80-ci illərinin sonunda Benish, 8 indeksin hesablanmasına və saxta göstəriciyə (M-score) əsaslanaraq hesabat saxtalaşdırma əlamətlərini müəyyənləşdirdi və rəsmiləşdirdi:

$$M\text{-score} = -4,84 + DSRI \times 0,920 + GMI \times 0,528 + AQI \times 0,404 + SGI \times 0,892 + DEPI \times 0,115 - SGAI \times 0,172 + TATA \times 4,679 - LVGI \times 0,327$$

- Gündəlik Satış Borcları İndeksi (DSRI).
- Brüt mənfəət marjı indeksi (GMI).
- Aktivlərin Keyfiyyət İndeksi (AQI).
- Gəlir Böyümə İndeksi (SGI).
- Amortizasiya İndeksi (DEPI).

- Satış və İnzibati Xərclər İndeksi (SGAI).
- Asılılıq Oranı İndeksi (LVGI).
- Cəmi aktivlər üzrə ümumi xərclər (TATA).

Səkkiz göstərici maliyyə hesabatları əsasında müəyyən edilən müxtəlif indekslərdir. Benişin sözlərinə görə, onun saxtalaşdırılma riskini xarakterizə edirlər. Maliyyə hesabatlarındakı məlumatlar düsturla əvəzlənir və M-score hesablanır. Əgər Beniş (-2.22) tərəfindən qoyulmuş həddi aşarsa, bu, maliyyə hesabatlarının saxtalaşdırılması əlamətlərini göstərir. Həqiqi dəyər həddən nə qədər çox yayınarsa, saxtalaşdırma ehtimalı o qədər yüksəkdir. Hesablama prosesinin düzgün avtomatlaşdırılması ilə bu analitik metod əlverişlidir.

İkinci model Altman (Z-score) modelidir.

Altman Modeli, Amerikalı iqtisadçı Eduard Altman tərəfindən təklif olunan şirkətin iflas olma ehtimalını proqnozlaşdıran bir formuldur.

Altmanın iflas ehtimalını göstərən modeli, 66 müvəffəq və 33 iflas edən 66 şirkətin seçiminə əsaslanır. Model 95% dəqiq proqnozlaşdırır.

Ən sadə Altmanın iki faktorlu modelidir. Bunun üçün iki əsas göstəricidən istifadə olunur: cari likvidlik göstəricisi və borc vəsaitlərinin aktivlərdəki payının göstəricisi. Onlar praktik hesablamalarla təyin olunan müvafiq sabitlərə - çəki əmsallarına (a, b, y) vurulur.

Altman İki Faktorlu Model Formulu

$$Z2 = a + b * (\text{Cari likvidlik əmsalı}) + y * (\text{borc vəsaitlərinin aktivlərdəki payı})$$

İki faktorlu model müəssisənin maliyyə vəziyyətinin hərtərəfli qiymətləndirilməsini təmin etmədiyi üçün analitiklər daha çox Eduard Altman tərəfindən hazırlanan beş faktorlu modeldən (Z5) istifadə edirlər. Bu, bir sıra şirkətlərin tədqiqatına əsasən əmsalları hesablanan xətti ayrı-seçkilik funksiyasıdır.

Altman beş faktorlu model formulu

$$Z5 = 1.2 * X1 + 1.4 * X2 + 3.3 * X3 + 0.6 * X4 + 0.999 * X5$$

Burada:

- X1 - müəssisənin dövriyyə kapitalı / cəmi aktivləri,
- X2 - bölüşdürülməmiş mənfəət / müəssisənin cəmi aktivləri,
- X3 - vergidən əvvəl mənfəət / ümumi aktivlər,
- X4, bütün öhdəliklərin kapitalın bazar dəyəri / mühasibat (balans) dəyəri,
- X5 - satış həcmi / müəssisənin ümumi aktivləri.

Z - göstəricisinin hesablanması nəticəsində bu nəticə çıxarılır:

- $Z < 1.81$ - iflas ehtimalı 80 ilə 100% arasındadır;
- $2.77 \leq Z < 1.81$ - şirkətin ortalama dağılma ehtimalı 35 ilə 50%

arasındadır;

- $2.99 < Z < 2.77$ - iflas ehtimalı yüksək deyil, % 15 ilə 20 arasında;
- $Z \leq 2.99$ - müəssisədəki vəziyyət sabitdir, yaxın iki il ərzində iflas riski

olduqca azdır.

Daha sonra, səhmləri birjada olmayan şirkətlər üçün dəyişdirilmiş beş faktorlu Altman modeli əldə edildi:

Dəyişdirilmiş beş faktorlu Altman Modelinin formulu

$$\text{Dəyişdirilmiş } Z = 0.717 * X1 + 0.847 * X2 + 3.107 * X3 + 0.42 * X4 + 0.995 * X5$$

burada X4 kapitalın / borc kapitalının (öhdəliklərin) balans dəyəri.

- $Z < 1.23$ şirkət müflis elan edilir,
- 1.23 ilə 2.89 arasındakı Z vəziyyət qeyri-müəyyəndir,
- 2.9-dan çox Z maliyyə baxımından sabit şirkətlərə xasdır.

Təkcə bu iki modeldən başqa digər modellər də mövcuddur. Onlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- Dupont modeli,
- Lisa modeli,
- Taffler modeli,
- Saifullinin modeli,
- Fulmer modeli,

- Gordon modeli,
- Zaitseva modeli,
- Springate modeli.

Auditor, yalnız həddi aşan hissəni deyil, uyğunsuzluğun bütün məbləğinə dair audit aparmalıdır. Maddi təhrif riskinin artması səbəbi açıqlanmayan bir uyğunsuzluqla örtülmüş ola bilər. Auditor, uyğunsuzluğun gözləntilərin formalaşmasında ilk addımda gözdən qaçırılan, məsələn, işdəki və ya mühasibat metodlarındakı gözlənilməz dəyişikliklər kimi amillərlə əlaqəli olub olmadığını düşünməlidir.

Fərq əvvəllər nəzərdən qaçırılan amillərdən qaynaqlanırsa, məlumatların əvvəlcə nəzərdən keçirildiyi kimi orijinal gözləntilərə necə təsir edəcəyini qiymətləndirərək yeni məlumatları yoxlamaq və audit və ya mühasibat üçün mümkün nəticələri başa düşmək vacibdir.

Xülasə olaraq, seçilmiş analitik prosedurun növü ilə təmin edə biləcəyi dəqiqlik arasında birbaşa əlaqə var. Ümumiyyətlə, analitik prosedurun dəqiqliyi nə qədər yüksəkdirsə, prosedurun potensial etibarlılığı da bir o qədər yüksəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Analitik prosedurlar, ilk növbədə xarici mütəxəssislər tərəfindən auditdə geniş istifadə olunmasını müəyyən edən qənaətcilliyi və aparılmasının səmərəliliyi sayəsində ən təsirli audit prosedurlarıdır. Eyni zamanda, praktika göstərir ki, yerli auditorlar işlərində analitik prosedurların istifadəsinə kifayət qədər diqqət yetirmirlər. Bu arada, ölkəmizdə auditin inkişafı üçün müasir şərtlər, analitik prosedurların auditdə geniş istifadəsinə ehtiyac olduğunu əvvəlcədən müəyyənləşdirir.

Analitik prosedurların mahiyyətini nəzərdən keçirərkən audit metodları və audit prosedurları anlayışlarını ayırmaq lazımdır. Audit proseduru, müxtəlif audit metodlarından istifadə etməklə aparılmış auditor fəaliyyətinin müəyyən qaydası və ardıcılığıdır. Bütün audit metodları aşağıdakı qruplara təsnif edilməlidir: elmi biliklərin ümumi metodları; sənədli nəzarət, faktiki nəzarət və qarışıq metodlarına bölünən xüsusi metodlar; analitik metodlar. Analitik metodların ayrı bir audit üsulu qrupuna ayrılması onların əhəmiyyətini artırır və audit praktikasında geniş tətbiqi imkanlarını əvvəlcədən müəyyənləşdirir.

Analitik prosedurların mahiyyəti və konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsinə dair yerli və beynəlxalq standartların, audit haqqında ədəbiyyatın müddəalarına tənqidi baxış, analitik prosedurların əlaqələr və tendensiyaların təhlili olan audit prosedurları kimi başa düşülməsi lazım olduğuna qərar verdi.

Mövcud analitik prosedurların təsnifatlarının öyrənilməsi göstərdi ki, bunlar əsasən prosedurların mahiyyətinə, prosedurların bu şəkildə həyata keçirilmə prosesinə (istifadə olunan məlumatlara, həyata keçirilmə metodlarına əsaslanan nəticələrə əsaslanaraq) yönəldilib. Müəllif analitik prosedurların eyni vaxtda bir neçə meyara görə təsnifatını təklif edir ki, bu da analitik prosedurların ümumiləşdirici növlərini ayırmaq imkanı verir ki, bunların icrası məqsədindən, istifadə olunan məlumatlardan və icra üsullarından asılı olaraq baş verə bilər. Fərdi bir müəssisənin auditini daxilində analitik prosedurların tətbiqi imkanlarına görə

ümumi və xüsusi prosedurlar ayrılır; ilkin planlaşdırma mərhələsində, yoxlamanın planlaşdırılması mərhələsində, maddi audit mərhələsində, yoxlamanın son mərhələsində tətbiq oluna biləcəyi yoxlama mərhələlərindən asılı olaraq; icra nəticələrinin məqsədinə görə analitik prosedurlar təşkilati və ətraflı ola bilər; analitik prosedurların nəticələrindən istifadə tezliyinə görə səthi və bir pilləli prosedurlar fərqlənir. Təklif olunan yanaşma audit prosesi və analitik prosedurların yerini nəzərə alır ki, bu da auditə hərtərəfli yanaşma tətbiq etməyə imkan verir.

Auditin planlaşdırılması mərhələsində analitik prosedurların məqsədləri bunlardır: potensial risk sahələrinin müəyyənləşdirilməsi, audit riskinin səviyyələrinin və əhəmiyyətliliyinin qiymətləndirilməsi. Bu məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı prosedurların yerinə yetirilməsinin nəticələri: maliyyə (mühasibat) hesabatlarının üfüqi və şaquli təhlili, əsas maliyyə göstəricilərinin hesablanması və təhlili, mühasibat siyasətinin təhlili, balans maddələrinin baş kitabdakı qalıqlar ilə uzlaşdırılması, mühasibat, müqavilələrin əsas şərtlərinin təhlili, mühasibat və vergiyə dair normativ sənədlərdəki dəyişikliklərin təhlili, müəssisənin fəaliyyətindəki yayınmaların təhlili analitik baş kitab və mühasibat reyestrlərinin nəzərdən keçirilməsi istifadə olunur. Eyni zamanda, audit planlaşdırma mərhələsi ilkin planlaşdırma mərhələsində toplanmış məlumatların daima nəzərə alınması ilə, habelə onların təkrar icrasının qarşısını almaq üçün artıq aparılan analitik prosedurlar nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Təklif olunan audit metodologiyasına uyğun olaraq, auditin son mərhələsində analitik prosedurların istifadəsi, əldə edilmiş audit sübutlarının qiymətləndirilməsi, müştərinin işinin davamlılığının qiymətləndirilməsi və qiymətləndirmə kimi sahələrdə məlumat əldə etməyə imkan verir. Eyni zamanda, auditin əvvəlki mərhələlərində əvvəllər aparılmış analitik prosedurların nəticələri, audit zamanı müəssisə tərəfindən mühasibat uçotunda edilən düzəlişlər nəzərə alınmaqla istifadə olunur. Bundan əlavə, auditorun iş sənədlərinin analitik araşdırılması, hesabat tarixindən sonrakı hadisələrin təhlili, yayınmaların analitik xülasəsi və audit

proqramları kimi prosedurlar həyata keçirilir. Nəzərə alınmalıdır ki, hesabat dövrü auditinin nəticələri gələcək auditin əsas istiqamətlərini əvvəlcədən müəyyənləşdirmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Hacıyev F.Ş., Əliyev Ş.H (2016), Audit. Bakı, UNEC, -310 s.
2. Hacıyev .RI (2017) Təftiş və Nəzarət, Bakı, Azərneşr, -213 s.
3. Quliev F.M., Əzizov R.N., İbrahimov J.X. (2016), Beynəlxalq Bank Auditı. Bank işi, elm və təhsil - 328 səh.
4. Namazova Ts.B. (2015), Praktik audit. Bakı, Azərneşr, -286 s.
5. Novruzov V.T., Yakubov. Ş.Kh., Qənizadə R.T., (2018), Daxili auditin əsas prinsipləri. Bakı, Beynəlxalq Auditorlar İnstitutu, -44 s.

Rus dilində

1. Афанасьев Б.К. (2010), Методологические вопросы денежно-кредитного контроля. Москва: Reed Group, - 412 с.
2. Бариленко В.И. (2016) Анализ бюджетных отчетов: учебное упражнение / группа авторов; под абсолютным. изд. В И. Бариленко. - изд. четвертое, перераб. - М: КНОРУС, - 234 с.
3. Белякова Е.И., Казакова Н.А. Аналитическая методология исследования опасностей начислений и наблюдения за точностью оценки значимых добавленных сборов / Управленческий учет. - 2016. - № 6. - С. 20 - 28.
4. Воронов Н.А., Удалов Ф.Е., Ягунова Н.А. Потенциал платы: обзор предстоящей экспертизы / Вестник НГИЭИ. 2017. № 3 (70). С. 102-111.
5. Данилевский Ю., Мезенцева Т. М. (2012), Финансовый контроль, Санкт-Петербург: Экономика, - 384 с.
6. Деклерк Дж., Шибяев В. Расчет финансового капитала как маркер развития опасностей управленческой структуры / Риск-менеджмент. 2018. № 1 (69), с. 21-24.
7. Казакова Н.А. (2015) Финансовая экспертиза: курс чтения и семинар / Н.А. Казаков. - М.: Издательство Юрайт. - 539 с.

8. Лобанова, А. Чугунова, А.В. (2017) Энциклопедия управления финансовыми рисками / третье изд. М.: Альпина Бизнес, с. 345
9. Макарова Л.Б., Якунин Л.А. (2012), Финансовый контроль, М.: Reed Group, - 511 с.
10. Никифорова Н.А. (2016) Управленческий экзамен: чтение курсов для бакалавриата и магистратуры / - изд. второе, перераб. также, доп. - М.: Издательство Юрайт. - 468 с.
11. Никишина А.Л. Обзор научного капитала как причина успешного администрирования работы информацией и активами / Карельский логический дневник. 2017. Т. 6. №. 2 (19). С. 122-125.
12. Новикова Т.Ю., Кострова А.А. Логические методы как инструмент исследования соответствия эталону соответствия движения / Экономика. Социальная и благотворительная информация. Том 3. - 2017. - №2. - С. 112-119.
13. Основы исследования корпоративного управления и денежной опасности правления / пер. с англ. М.: Весь мир, 2015.
14. Щербина Т.В., Джаншанло Р.Е. Работа проницательных систем в обзоре денежных последствий венчурного предприятия / Многогранная оценка бизнеса: проблемы и перспективы построения экономики, основанной на информации. 2016 №1: с.101-125

Türk dilinde

1. Amudo, A., Inanga, E.L. (2013) İç Kontrol Sistemlerinin Değerlendirilmesi: Uganda'dan Bir Örnek Olay, International Research Journal of Finance and Economics (27), s. 134 - 154.
2. Zırh, M. (2016). "Internal Control: Governance Framework and Business Risk Assessment at Reed Elsevier", Auditing: A Journal of Practice and Theory, (20) Ek 85-91.

3. Biluha, M.T. (2016). Mali kontrol: teori, revizyon, denetim: Washington., - 428 s.
4. Biluha, M.T. (2016). Mali kontrol: teori, revizyon, denetim: Washington., - 428 s.
5. Kasap K., Harrison, G. (2017) Denetim hizmet kalitesi ve Denetçi elde tutma algısı: International Journal of Auditing, Cilt 17, s.54 - 74
6. Cohen, J., (2015). Kurumsal Yönetim ve Denetim Süreci ”, Yıl Ortası Denetim Konferansı. LA (Ocak), - 359 pp.
7. Kinney, W. (2010). Bilgi Kalite Güvencesi ve İç Kontrol. Burr Ridge, IL: Irwin / McGraw-Hill., - 256 s.
8. Akyel R.L., Bankalarda İç Kontrol Kavramı, Unsurları ve Etkinliğinin Değerlendirilmesi”, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016 № 48, s:1-23.
9. Bülbül M.A. (2016). Kamu İç Kontrol Sistemi ve Kamu İç Kontrol Standartlarına Uyum, Ankara: Asil Baskı Ümit Ofset. -556 say.
10. Candan E.M, Kamu İdarelerinde İç Kontrol Sistem ve Süreçlerinin Tasarlanması, Uygulanması ve Geliştirilmesinde Uyulacak Usul ve Esaslar, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 2016, №17(1): 83-97.
11. Demir M.D, (2014) Banka Yönetiminde İç Denetim: Yüksek Lisans Tezi, , Ankara, Mali Yönetim ve Denetim Dergisi, s.310-326
12. Eralp İ.S (2016) Daha İyi Bir Yönetim İçin İç Kontrol, Ankara: Başbakanlık Strateji Geliştirme Başkanlığı. -510 say.
13. Aksoy M.A (2016), Kamuda İç Kontrou ve İç Denetim, Muhasebat Kontrolörleri, Derneği Yayını, Ankara. 456 say.

İnternet resursları

1. <https://assets.kppmg/content/dam/kppmg/is/pdf/2019/08/kpmg-top-11-internal-audit-tech-2017.pdf>

2. <https://icdenetiim.ktb.gov.tr/TR-46884/ic-denetciligin-gorevi.html>
3. https://oios.un.org/sites/ooos.un.org/files/audit_manuale_march_2019_e_d_r_sep19.pdf
4. <https://www.e7iia.eu/wp-content/uploads/2018/11/PG-Foundation-of-IA-in-Financial-Service-Firm.pdf>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1:

Cədvəl 7: 01.01.2020-ci il tarixinə «BANK OF BAKU»-nun mühasibat balansının strukturunun təhlili

Aktiv	Məbləğ, min manatla	Passiv	Məbləğ, min manatla
1	2	3	4
Aktivlər		Öhdəliklər və kapital	
Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri	41788	Digər banklara ödənilmiş vəsaitlər	1765
Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında yerləşdirilmiş mütləq ehtiyatlar	6842	Müştərilərin hesabları	236043
Digər banklardan alınmış vəsaitlər	40478	Buraxılmış borc qiymətli kağızları	39143
Müştərilərə verilmiş kreditlər və avanslar	307727	Təcili borc öhdəlikləri	113309
Satıla biləcək investisiya qiymətli kağızları	460	Cari mənfəət vergisi üzrə öhdəliklər	-
Ödənilənə qədər saxlanılan investisiya qiymətli kağızları	-	Təxirə salınmış mənfəət üzrə öhdəliklər	-
Vergilər Nazirliyinə verilən avanslar	4225	Digər maliyyə öhdəlikləri	755
Təxirə salınmış vergi aktivləri	4713	Digər öhdəliklər	726
Bina və avadanlıqlar	37862	İnzibati öhdəliklər	21633
Qeyri-maddi aktivlər	1820	Öhdəliklərin yekunu	413373
Digər maliyyə aktivləri	490	Kapital	
Digər aktivlər	15656	Bankın təsisçilərinə aid kapital:	
Aktivlərin yekunu	462060	Nizamnamə kapitalı	44919
		Emissiya gəliri	484
		Satıla biləcək qiymətli kağızların yenidən qiymətləndirilməsi üzrə ehtiyat	-
		Bölüşdürülməmiş mənfəət (toplanmış zərərlər)	1662
		Bankın təsisçilərinə aid kapitalın yekunu	47065
		Nəzarət olunmayan pay	1622
		Kapitalın yekunu	48687
		Öhdəliklər və kapitalın yekunu	462060
Balans	462061	Balans	462061

Mənbə: BANK OF BAKU

[https://www.bankofbaku.com/site/assets/files/6183/audit_report_bank_of_baku_aze_201](https://www.bankofbaku.com/site/assets/files/6183/audit_report_bank_of_baku_aze_2019.pdf)

9.pdf, 01.01.2021

Əlavə 2:**Cədvəl 12: Balansın aktivinin strukturu, quruluşu və dinamikasının təhlili**

Balansın aktivinin maddələri	2018	2019	2020
Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri	15,6	15,86	8,0
Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında yerləşdirilmiş ehtiyatlar	0,29	0,3	1,6
Digər banklardan alınmış vəsaitlər	9,7	8,5	8,9
Müştərilərə verilmiş kredit və avanslar	62,8	62,5	67,7
Satıla biləcək investisiya qiymətli kağızları	0,3	0,8	0,2
Ödənilənə qədər saxlanılan investisiya qiymətli kağızları	-	0,06	-
Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinə verilmiş avanslar	-	0,4	0,8
Təxirə salınmış vergi aktivləri	0,05	0,8	1,0
Bina və avadanlıqlar	3,2	12,5	8,3
Qeyri-maddi aktivlər	0,4	0,5	0,5
Digər maliyyə aktivləri	0,4	0,5	0,2
Digər aktivlər	9,7	2,8	3,8
Aktivlərin cəmi	100,0	100,0	100,0

Mənbə: BANK OF BAKU

<https://www.bankofbaku.com/az/about/reports/> 01.01.2021

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın quruluşu.....	31
Cədvəl 2: Mənfəət və zərər haqqında hesabatın quruluşu.....	31
Cədvəl 3: Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatın quruluşu.....	32
Cədvəl 4: Nizamnamə kapitalı auditinin mərhələləri.....	40
Cədvəl 5: Ehtiyat kapitalı auditinin mərhələləri.....	40
Cədvəl 6: «BANK OF BAKU»-nun audit olunmuş aktivlərin ardıcılıqla təqdim olunması (maliyyə vəziyyəti haqqında fragment) (min manatla)....	43
Cədvəl 7: 01.01.2020-ci il tarixinə «BANK OF BAKU»-nun mühasibat balansının strukturunun təhlili.....	84
Cədvəl 8: «BANK OF BAKU»-nun resurslarının struktur təhlili.....	48
Cədvəl 9: BANK OF BAKU-nun 2018-2020-cı illər üzrə kapitalının strukturu, faizlə.....	50
Cədvəl 10: «BANK OF BAKU»-nun kapitalının həcmində dəyişməsi və onun dinamikasının təhlili (min manatla).....	50
Cədvəl 11: Bankın xüsusi kapitalı və öhdəliklərin nisbətində təhlili və qiymətləndirilməsi.....	52
Cədvəl 12: Balansın aktivinin strukturu, quruluşu və dinamikasının təhlili.....	85
Cədvəl 13: «BANK OF BAKU»-nun xüsusi kapitalı və öhdəliklərinin təhlili.....	53
Cədvəl 14: «BANK OF BAKU»-nun rentabellik göstəricilərinin təhlili.....	54
Cədvəl 15: «BANK OF BAKU»-nun rentabellik göstəricilərinin təhlili.....	54
Cədvəl 16: «BANK OF BAKU»-nun banklardan və digər maliyyə təşkilatlarından alınacaq vəsaitləri.....	58
Cədvəl 17: «BANK OF BAKU»-nun müştərilərə verilmiş kreditləri....	59

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Azərbaycan Respublikasının bank strukturu sistemi.....	14
--	----